

FÖRROCHNU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR NR 2 1991. PRIS 50 KR

I detta nummer bland annat:

*Hans Furuhausen
Strindberg och djävulen
Om Kafka
Om Mozart*

konst och bokanmärningar...

ATT BÄRA EN BÖRDA (LÄS OM KONSTNÄREN PER ULRICH PÅ SID 37)

FÖRR OCH NU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR

Innehåll nr 2/91

Margareta Zetterström. Ledare	4
Per Arne Skansen. Strindberg som encyklopedist	6
August Strindberg. Djävul — ett uppslagsord	8
Hans Furuhausen. Tersites och Teiresias — om yttrefrihet och civilkurage ..	10
Pelle Olsson. Franz Kafka	23
Eske K. Mathiesen. Grafikern Rudi Lesser	30
Eske K. Mathiesen. Den danske bildkonstnären och författaren Per Ulrich ..	37
Mats Miljand. Valberedning. Novell	46
Margareta Zetterström. Mozart-året 1991 — några aktuella böcker	53
Bokanmälningar	62

Omslag: Chamula-indianer, träsnitt av Per Ulrich.

Förr och Nu ägs av föreningen med samma namn. Föreningens paroller är:

- För en folkets kultur
- För en folkets historia
- För svar för yttrande- och tryckfrihet
- Antiimperialism

Förr och Nu begär inte pengar av stat eller kommun. Våra inkomster kommer från medlemmar och andra läsare: medlemsavgifter, gåvor och prenumerationer. Vi i Förr och Nu utför själva frivilligt föreningsarbete ända från redaktion till distribution. Detta visar att det frivilliga bildningsarbetet och den gamla folkrörelsetraditionen fortfarande är en demokratisk möjlighet.

Om du tycker att tidningen är bra och om du vill den skall fortsätta utvecklas, ge då gärna en gåva, eller ännu hellre, en eller flera prenumerationer!

Du som bor i Stockholmstrakten, kom med i föreningsarbetet! Ring någon av kontaktpersonerna. Det finns mycket att göra.

Styrelsen

Föreningens styrelse: Jonas Hansbo (ordf.), Tomy Gustavsson (ansv. utgivare), Hans Eliasson, Erik Göthe, Finn Karlsson (kassör), Gun Kessle, Per Arne Skansen, Margareta Zetterström.
Suppleanter: Kent Begler, Kersti Berggren, Gunilla Karlsson, Christopher Nasser.

Redaktionen kan nås genom Jonas Hansbo 018-55 66 83, Tomy Gustavsson 08-761 15 25 eller Mats Miljand (recensionsavd.) 018-21 07 41 (säkrast efter kl 20.00).

Förr och Nu, c/o Jonas Hansbo, Sturegatan 3, 753 14 Uppsala
Årsprenumeration (4 nr) 180:- - Stödprenumeration 250:- eller mer.
Medlemskap 150:- • Postgiro 35 60 72-9 Bankgiro 324-1262
ISSN 0345-3162

Den litterära omsvängningen, det väntade uppsvinget för en ny realism, fick också eldunderstöd från förlagshåll. Den postmodernistiska åttiotalslitteraturen hade ju visat sig vara en usel affär, även från rent ekonomisk synpunkt. Och förläggare Per I. Gedin skrev sålunda i januari 1990, också i SvD, att det nu var dags att återgå till berättandet, till det som ända sedan Homeros varit litteraturens huvuduppgift.

När så i april i år det nyinstiftade Katapultpriset (Sveriges Författarförbunds nya pris till bästa debutbok under året) för första gången delades ut skulle man ha kunnat tro att marknaden, så att säga, redan var förberedd. De båda pristagarna Rolf Almström och Mats Miljand kan nämligen, hur olika deras böcker än må te sig inbördes, båda sägas representera ett realistiskt berättande, en litteratur som har med verkligheten att skaffa och som är skapad inte ur en teori utan ur en arsenal av personliga erfarenheter.

Men i stället för den massmediala uppståndelse som brukar ackompanjera dylika litterära pris spred sig i stället i de stora tidningarna en monumental tystnad. Och jag kan inte låta bli att grubbla över orsakerna till denna tystnad.

* * *

Mats Miljands roman *Landstigning* (om jag nu här får begränsa mig till den) är en mycket intressant roman, en bok som på samma gång är en psykologiskt djupborrande barndomsskildring, ett porträtt av ett svenskt brukssamhälle med alla dess klasskillnader och andra typiska kännetecken och — inte minst — en berättelse om Estlands tragiska öde under kriget och de många estniska flyktningarnas färd över Östersjön 1944 undan den sovjetiska ockupationsmakten.

Landstigning är en realistisk roman skriven av en författare som har något att berätta och som redan i sin första bok funnit en fungerande litterär form för sitt berättande, en roman värd uppmärksamhet men som — när den tilldelas ett debutantpris — möts av tystnad. Märkligt, märkligt, övermåttan märkligt!

Det finns dock en möjlig förklaring till tystnaden. När romanen utkom hösten 1990 var det — av de stora rikstidningarna — endast Svenska Dagbladet som över huvud taget recenserade boken. De övriga däremot, Dagens Nyheter, Expressen och Aftonbladet, skrev inte en rad. Är det kanske för att kulturredaktörerna nu inte vill vidgå denna lapsus som de sorgfälligt tiger om att boken premierats?

Förr och Nu gratulerar, hur som helst, romanens författare till ett välförtjänt pris. Mats Miljand är redan känd för tidskriftens läsare i egenskap av redaktör för vår recensitionsavdelning. I nr 1/89 hade vi glädjen att publicera ett utdrag ur hans roman innan den ännu var utgiven. Och i förra numret bidrog han med en novell betitlad *Valberedning*. Genom ett tekniskt missöde hade dock ett avsnitt av novellens text fallit bort. Vi ber förbehållslöst både författaren och läsarna om ursäkt för denna fadäs och publicerar här, som påstår på sären, novellen på nytt tillsammans med Hans Eliassons originalillustration.

Margareta Zetterström

Redan innan åttiotalet runnit ut började de kultursidor, som alltsedan decenniets början ihärdigt predikat postmodernism, l'art pour l'art och litteraturens fjärmande från verkligheten, plötsligt sända ut nya signaler. Man rapporterade om ett förnyat intresse för dokumentären, för den litterära realismen, för den litteratur som har något att berätta. Våren 1989 körde Expressen på kultursidan en artikelserie under vinjetten *Realism?*. Visserligen gaderade man sig, försiktigtvis, med ett frågetecken. Men saken var ändå klar. Alla tecken pekade åt samma håll. Loppet var kört. Åttiotalsesteticismen hade havererat och i praktisk tillämpning visat sig precis så steril och ofruktbar som dess kritiker från början hävdade.

Åttiotalsesteticismen avsatte aldrig de mästerverk som dess apologeter förutspått. I maj 1989 talade Magnus Brohult i Svenska Dagbladet rentav om ett förestående *maktskifte i litteraturen*:

"Snart kan ingen undgå att se det som håller på att ske: vi är på väg mot en avgörande förändring, ett paradigmskifte, inom litteraturens värld. Det estetiserande, mystikerbejakande och språkmedvetna 80-talet skall ringas ut. Den nya realismen skall ringas in. Vi kan tycka illa om det, vi kan hälsa det med tillfredsställelse, men vad vi än tycker tycks klockringningen inte kunna stoppas."

Strindberg som encyklopedist

av Per Arne Skansen

I detta band förekomma signerade artiklar af
nedan nämnde författare.

STOLPE, H., Amanuens vid Statens historiska
museum (H. S.).

STRINDBERG, J. A., e. o. Biblioteksamanuens (J. A. S.).

THEEL, J. G., Filos. Doktor (J. G. T.).

TUDEER, C. (C. T.).

När Nordisk Familjebok i första upplagan kom till uppslagsordet *Djävul* gick uppdraget att avhandla ämnet till den hetaste av Sveriges unga författare. Det var en studentkamrat från Uppsala som engagerade Strindberg. Per Arne Skansen berättar något om hur det gick till och presenterar texten i sin helhet. Visste Ni hur vem som byggde Lunds domkyrka? Strindberg ger besked.

När August Strindberg studerade i Uppsala blev han bekant med Theodor Westrin. Båda tillhörde Stockholms nation, och de umgicks som du och bror. Westrin blev fil.dr. 1875, återvände till Stockholm, arbetade först som e.o. amanuens i Riksarkivet, från 1877 som medarbetare i Nordisk Familjebok. Han rörde sig i teater- och författarkretsar och höll hela tiden kontakt med Strindberg.

Genom denna bekantskap blev Strindberg bland allt annat även encyklopedisk författare, om än i begränsad omfattning.

Vintern 1879/1880 rådde vad som numera kallas "full rulle" i Strindbergs liv. Han var 31 år. Röda Rummet hade kommit ut på hösten 79. Både vännerna och hatarna blev flera. Kanske kläckte Westrin och Strindberg en glad kväll idén att just artikeln

"Djävul" skulle skrivas av författaren till Röda Rummet satiska satir.

Det fanns naturligtvis inte så mycket utrymme för litterära utsvävningar. Strindberg läste in ämnet, och skrev en ordentlig uppsats. Han tillgodegjorde sig bl.a. artikeln "Teufel" i tyska *Brockhaus*. I slutet av artikeln sätter Strindberg med sitt folkloristiska intresse egen prägel på texten genom att redovisa folkspråkets rester av de vid- skepliga föreställningarna om djävulen. Likaså är litteraturförteckningen över svenska folkböcker om djävulen säkert Strindbergs egen.

Nordisk Familjeboks tredje band utkom 1880 (arket med djävulsartikeln trycktes den 21 april 1880). Livet och arbetet gick vidare med rasande fart. Strindberg fäste inget större avseende vid artikeln efter det

Westrin blev mot slutet av 1880 huvudredaktör för uppslagsverket. Han försökte ytterligare en gång få med Strindberg som medarbetare, nämligen då det var dags att avhandla *Kina* och *Kinesiska språket*. Strindberg hade i slutet av 1870-talet under sina kinesiska studier skrivit bl.a. artiklarna "Sveriges relationer till Kina och de tatariska länderna", "Svenska missionärer i Kina" och "Kina. Några synpunkter och belysningar", återgivna i hans bok *Kulturstoriska studier* 1880. När Westrin 1883 approcherar honom för medverkan i NF, har Strindberg dock sina intressen på helt andra håll; Han avböjer, men med angivande av s.k. hälsoskäl:

B. Broder Westrin!

Som jag erhållit tryckt uppmaning att uttaga inestående besparingar i Sv. F. B. och jag icke kan komma ifrån på f.m. tar jag friheten bedja dig ginst- benäget utkräsa de få skärfvar som äro mig tilldömda och, ifyllande blanke- ketten — emedan jag icke vet hvad som är tryckt — inlindade i papper öfverstyra med hosföljande slaf!

Om ursäkt för besväret

beder vänligast

August Strindberg

Sthlm 25.9.80

"...jag undergår för närvarande kur för parietal rubbning, med sjukgymnastik o.d. och kan knappt skriva mitt namn på en vaxel en gång".

Det var skärvar, även med den tidens mått. Med taxan 5 fem öre raden inbringade de 113 raderna 5 kronor och 65 öre.

Det är inte säkert att författaren någonsin läste artikeln i tryck. Strindbergs eget exemplar av Nordisk Familjebok anskaffades troligen först efter det att verket blivit komplett 1899. När man idag tittar i hans band III finns där ett fåtal förstrykningar och markeringar, men alls ingenting vid djävulsartikeln.

Här återger vi den text som alltså blev Strindbergs enda (kända) bidrag till Familjeboken. Bilderna har infogats av Förr och Nu; originalartikeln var inte illustrerad.

När andra upplagan av Nordisk Familjebok 1907 änyo skulle reda ut djävulsbegreppet, gick uppgiften till själve Nathan Söderblom, då professor i teologiska prenotationer och teologisk encyklopedi vid Uppsala Universitet.

P.A.S.

Djävul

(Grek. *diabolos*, förtalare, anklagare), avgrundsande. Indiernas urgamla religion antager tillvaron av en väldig skara demoner, vilka ursprungligen icke betraktades ur moralisk synpunkt och därför endast så till vida kunde kallas goda eller onda, som man tillskrev dem ett gott eller ont inflytande på människorna. *Siva*, den indiska mytens förstörande makt, är en sinnebild av naturkrafterna, som gör än väl, än illa, och därför kan denna makt erhålla moralisk betydelse, endast om den uppträder belöande eller straffande. Tron på onda andar utbreddes först genom Zoroaster, vilken antog en i grunden ond makt, *Ahriman*, för att kunna förklara det ondas tillvaro och dess strid mot det goda, *Ormuzd*.

Mindre strängt skiljer den grekiska myten på de moraliska motsatserna. Dess *titaner* kämpade visserligen mot gudarna, men dessa äga icke själva någon sedlig fullkomlighet. Den grekiska religionsfilosofiens *kakodemoner*, t. ex. *furien*, uppträdde snarare straffande än avsiktligt skadande. Däremot närmar sig *Hekate*, underjordens gudinna, och *lamierna*, häxor, mot det djävulska. *Tyfon*, som delar titanernas öde, tillhör egentligen den egyptiska myten, där han uppträder som upphovsman till allt ont. Det verkliga djävulsbegreppet utvecklade sig egentligen hos judarna, vilka under den babyloniska fångenskapen hämtade detsamma från kaldierna. En efterbild av Ahriman är den i Palestina efter exilen uppkomne *Satan*, helvetets furste, vilken ej är att förblanda med den straffängel, som under samma namn förekommer i Jobs bok och som var utsänd av Jehova för att utforska och bestraffa människornas synder och fel. De

förkristliga begreppen om kakodemonerna, den orene anden *Belzebub*, helvetesfursten *Belial*, förföraren *Samael* samt *Lucifer*, djävlaras överste, och *Asmodeus*, äkten-skapsdjävulen, övergick hos judarna, före Kristi tid, till en utbildad lära om de onda änglarna och deras överhuvud. Nya testamentets författare beskriver djävulen och demonerna såsom fallna änglar, vilka oavlatligen söker motverka Guds anstalter till människosläktets frälsning.

Trollkvinor och djävlar. Detalj av valvmålning från medeltidens slut i Bunkkeflo kyrka (numera riven).

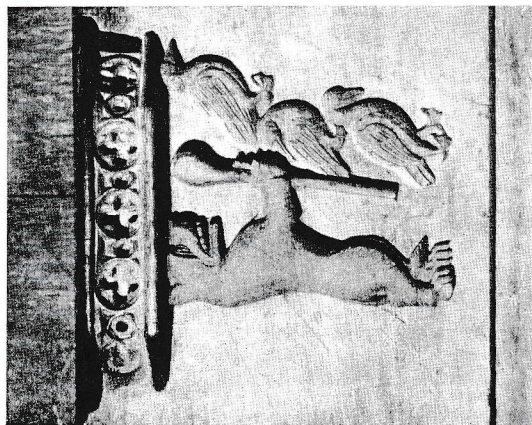
Den äldsta kristna dogmatiken framställde djävulen som en rebell, vilken är upphovsman till allt ont, och i vars våld alla befinner sig, som icke blivit döpta. Därav uppstod den vid dopet förekommande besvärjelsen (exorcismen), vilken jämte det inflytande, som djävuls läran genom densamma vann under medeltiden, småningom gjorde djävulen till ett i folktron synnerligen mäktigt väsende, vilket man särskilt tillägnade ett väldigt inflytande på naturen, men som efter hand kom att förblandas med gamla hedniska föreställningar om häxor, féer, elementarandar, älvor

och troll. På detta sätt började djävulen småningom i folkföreställningen förlora den ena fruktansvärda egenskapen efter den andra och vart slutligen, t. ex. i medeltidens skådespel, en "lustig person". Den ortodoxa teologien blev emellertid under medeltiden oberörd av folkfantasiens skapelser och vidhöll den äldsta kristna dogmatikens uppfattning om djävulen. Luther var uppvuxen såväl i kyrkans som i folkets föreställning om den onde anden. Alla de fel och missbruk, vilka han bekämpade hos påvedömet, förkroppsligade han i djävulens gestalt, och den lede fienden fick sig därigenom tillmätt en gräsligare makt, än han efter kristendomens uppkomst någonsin ansetts ha.

De förfärliga *häxprocesserna* på 1600-talet visar hur fast alla klasser ännu vid denna tid var övertygade om djävulens omedelbara inflytande på människorna. Men sedan den naturvetenskapliga forskningen under adertonde och nittonde århundradena lagt i dagen de verkliga orsakerna till en mängd av de naturföreteelser, vilka förut tillskrevs djävulen, och sedan filosofien och psykologien hade i människosjälen beskaffenhets funnit motiven till de dåliga handlingarna, har forna tiders krassa tro på djävulens inflytande alltmer lidit avbräck.

Det nordiska folkspråket bevarar många minnesmärken efter folkets vidskepliga föreställningar om djävulen. Sådana minnesmärken äro t. ex. "djäkul", "knäkul", "knävel" (jfr Westfal. "kniivel", Fr. "diacre", Polsk. "djachel"), "fanen" och "fan" (av Fornn.-fjandi, fiende). Djävulens bostad heter *helvetet*, av *Hel*, döds gudinnan, vars frändskap med *Loke* är påtagligt, liksom denne är en efterbildning av *Lucifer* (under medeltiden den vanliga benämningen på

djävulen). "Fan är lös" är ett urgamalt uttryck, vilket Grimm anser leda sitt ursprung från Edda-föreställningarna om den bundne Loke. Ofta betecknas djävulen med namnen "jätten" och "trollet". Jätten Finn, vilken var behjälplig vid byggandet av Lunds domkyrka, torde icke vara någon annan än djävulen.

Djävulen på bönders språk: Råven predikar för gässen. Relief på korstol i Lunds domkyrka. Omkr. 1400.

— Bland svenska folkböcker, som behandlar djävulen, märks: "Hin ondes tre guldhår" (1824; fråntyskan), "Luxemburgs förbund med Satan" (1769), "Grasshoffs förbund med Satan" (1769), "Satans grasserande i Roslagen" (1771; svensk förf.), "Kapten Elins resor på Blåkulla" (1836; efter rannsaksprotokollen vid en häxprocess i Jönköping 1720), "Prins Joka och hin onde" (1842) samt "Djefvulen och käringen" (1847).

J. A. S.

Tersites och Teiresias.

Yttrandefrihet och civilkurage i antikens Grekland

av Hans Furuhausen

Om yttrandefriheten som litterärt tema hos bl.a. Homeros, Sofokles och Euripides skriver Hans Furuhausen i denna essä. Sokrates' tömda giftbägare blir en symbol för den aktiva medborgarens civilkurage: "Sokrates visste, att den dag då man dövar sitt samvete, den dag då yttrandefrihetens försvarare skräms att tåga av rådslå för sitt eget skinn — då skriver man istället dödsdomen över Västerlandets demokrati."

"Öst är öst och väst är väst, och aldrig mötas de två." Dessa Kiplings ord har blivit bevingade, och liksom alla bevingade ord innehåller de en väsentlig sanning, fast den kanske är svår att definiera. Visst finns det en djup skillnad mellan Österland och Västerland, mellan Asien och Europa, men vari består denna skillnad, egentligen?

Pär Lagerkvist är en av de författare, som inte bara kände denna väsensskillnad utan också försökte uttrycka den i ord. När han 1934 återvänder från en resa i Främre Orienten, och med båt närmar sig Grekland, skymtar i fjärran Parthenons ruiner på Akropolis. Han beskriver sin upplevelse i essäsamlingen *Den Knutna Näven*:

Och nu anar jag långt borta i fjärran något som fyller mig med stillhet och

Symbol för vår kultur och vår ande, för allt som blev till här en gång på hellensk, på tidigaste västerländska grund...

En författares intuition kan ibland vara ett bättre instrument än vetenskapsmannens metodiska undersökningar när det gäller att definiera en sanning som inte låter sig mätas men som ändå finns där. För en historiker är det omöjligt att exakt definiera skillnaden mellan asiatiskt och europeiskt samhälle, mellan österländskt och västerländskt tänkande. Om jag ändå skulle försöka, vill jag hävda att den grundläggande skillnaden ligger i det annorlunda samspillet mellan den enskilda människan och samhället, i synen på förhållandet mellan individen och kollektivet. I det österländska samhället är den enskilda människan en undersåte, i det ideala västerländska samhället är varje människa en medborgare.

Dock måste vi genast tillägga, att det är sällan som det västerländska samhället nått upp till detta ideal. Allt för ofta i vår historia, alltför antiken och fram till våra dagar, har kungligt envælde och militärdiktaturer förvandlat västerländska samhällen till despotier av österländsk typ.

Men det västerländska demokratiska idealet har alltid hållits levande. Och det har trots alla bakslag, ständigt formulerats på nytt, om och om igen, just så som det en gång definierades i Aten femhundra år före Kristi födelse. Och hörnstenen i denna atomernas demokrati var medborgarnas okränkbara rättigheter, såsom de uttrycktes i termerna *isonomia* och *isegoria*, dvs. politisk jämlikhet och yttrandefrihet.

Redan Aiskylos formulerade det i slutkören i *Perserna* år 472:

Aldrig mer ska folket i Jonien regeras av persekungen, aldrig mer ska de lyda hans order eller falla till marken inför hans majestät. Ty perserkungens makt är slut. Ingen behöver längre vakta sin tunga, nu kan människorna tala fritt.

Jag ska här inte närmare gå in på den skillnad som ändå finns mellan antik och modern demokrati. Men denna skillnad kan endast förklaras sålunda: det grekiska ordet *demos* avser de fria, vapenföra människors här församling, som regelbundet sammanträdde för att diskutera krig och fred, folkets livsmedelsförsörjning, rättstvister etc.

Till de fria, vapenföra männen räknades inte kvinnor och barn, ej heller slavar och invandrare. Endast de fria, vapenföra männen hade medborgerliga rättigheter — men de hade också medborgerliga skyldigheter, bl. a. mot sina kvinnor, barn, slavar och vandrare.

Men naturligtvis finns där också en djup skillnad mellan antikens greker och oss själva i synen på människovärdet. Men det är också viktigt att påpeka att just demokratis framväxt ledde till att även synen på människovärdet förändrades.

Redan på 300-talet f.Kr. finner vi både kvinnor och slavar i lärjungekretsens kring filosofen Epikuros. Och det var denna allmer utbredda broderskapstanke bland grekerna som var förutsättningen för Paulus' och de andra kristnämmissionärernas framgångar i de grekiska städerna. Det kristna kärleksbudskapet var på intet sätt främmande för de greker som levte med det demokratiska idealet i ett halvt årtusende.

Jag ska i det följande uppehålla mig vid en särskild aspekt av detta demokratiska ideal, nämligen yttrandefriheten, *isegoria*.

Ibland använde man också ett annat ord, nämligen *parrhesia*, som snarare betyder *frimodigt tal* och därför står ganska nära vårt begrepp *civilkurage*.

Varken de österländska storkonungarna eller den arkaiska tiden tyrannvälden bland grekerna kunde tolerera någon politisk opposition, och därför inte heller någon rätt för den enskilde att fritt få yttra sin mening över härskares politik. Mycket belysande för detta är Tersites-episoden i Iliadens andra sång. Där håller Agamemnon och de andra kungarna rådslag, och sammankallar sedan hären för att diskutera läget. Kriget mot Troja är än så länge resultatlöst, frågan gäller om man ska ge upp belägringen och fara hem, eller om man ska fortsätta kriget? De grekiska meniga soldaterna vill fara hem, och nu får kung Odysseus uppbringa hela sin list för att kunna övertala åtminstone hövdingarna att stanna kvar. Men mot de meniga soldaterna som vågade opponera sig, uppträdde Odysseus mer skoningslöst:

Iliaden, andra sången

Men när han någon där fann av de meniga väsnas och skrika, slog han med spiran till och talte de straffande orden:

”Stolle, vad skriker du för? Stitt stilla och lyssna till andra, tapprare kämpar än du, ty du själv är en mes och en ynkrygg, varken att räkna för något i strid, ej heller i rådslag! Ej skola nu vi akajer ju dock vara konungar alla! Mångherravälde ej duger, en enda skall härskare vara, konung en enda, som fått av sonen till listige Kronos spiran och lagen i hand för att ensam styra de andra.”

Så gick han myndig fram genom läget, och åter till tinget strömmade krigarna hastigt ihop från skeppen och tälten under ett larm som av brusande hav, när väldiga vågor ryta mot stupande strand och det dånar vitt över djupet.

Alla nu satte sig ner och på bänkarna bragtes till tystnad. Endast Tersites där gormade än med forsande ordsvall.

Homeros, som enligt traditionen skall ha diktat Odysseen och Iliaden. Man känner inte till några detaljer om hans levnad, endast hans namn. Hans dikterverk består dock, mäktiga, spännande och poetiska skildringar av trojanska kriget och av Odysseus många äventyr under hemfärden från kriget.

Outtömlig han var på de oförsämdaste uttryck, utan försyn eller skick han med drottarna tvistade ständigt, blott något föll honom in, som akajernas folk kunde le åt. Han var den fulaste mannen av dem, som till Ilion drogo, skevbent var han och haltande gick han, hans puckliga skuldror stodo mot bröstet böjda ihop, och överst på mannen huvudet gick i en spets och var skuggat av glesaste ullfun. Mest för Akilles förhatlig han var och för konung Odysseus, vilka han smådade jämt, men nu mot kung Agamemnon skrek han förklenande ting, ty mot denne akajerna redan voro förbittrade djupt och gingo med groll i sitt hjärta. Skrikande överljut, han begabbade nu Agamemnon:

Så kommer en lång harang från Tersites som jag inte återger. Men däremot Odysseus' reaktion:

Så förmärmande ord mot skaromas drott Agamemnon talte Tersites. Då trädde med ens till hans sida Odysseus, bistert på honom han såg och talte de straffande orden:

”Galne Tersites! Du pratar befängt, fast du ljudligen skriker!

Djävrs du vara den ende, som här med furstarna tvistar?

Då skall jag säga dig, jag, att en uslare karl tror jag ingen vara än du bland dem, som till Troja atriderna följde.

Alltså fördrista dig ej till att drottarna föra på tungan eller dem smäda och vilja slå vakt om vår blivande hemfärd!

Ännu veta vi icke bestämt, hur detta skall sluta,

om akajernas hemfärd till sist blir god eller dålig.

Men att du skymfar nu skaromas drott, Agamemnon, Atriden,

därtill har du ej annat skäl än det, att danaernas hjältar

gett honom rikliga skänker: du smädar endast av avund.

Men jag vill säga en sak, och det ordet skall nog bli besannat:

om jag träffar dig ännu en gång såsom nu i ditt vanvett,

mätte Odysseus då vidare ej få Telemachos' fader då heta,

om jag ej griper dig strax och drar dina kläder av kroppen,

livrock, mantel och allt, som din skamliga nakenhet skyler,

och med förmädliga gisselslag därefter från tinget

driver dig gråtande bort till de snabba akajiska skeppen!”

Sade och slog honom så över rygg och skuldror med spiran.

Mannen då krympte ihop, och en tår smög sig fram ur hans öga,

medan en blodsprängd bula steg upp efter gyllene spiran

högt på hans rygg, och han satte sig ner och var gripen av skrämsel,

såg sig förvirrad omkring i sin vånda och torkade tåren.

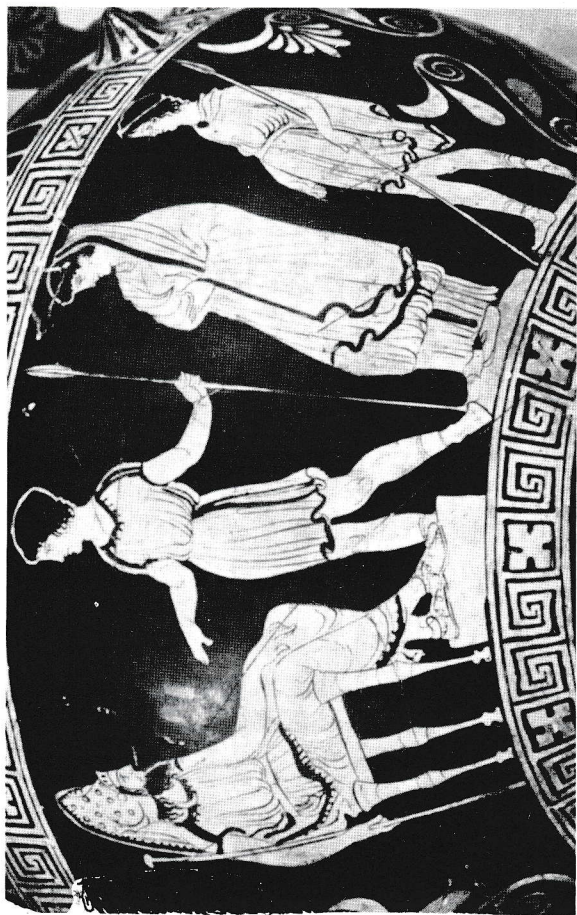
I Homeros' värld var yttandefriheten inte en allmän rättighet. Yttandefriheten var då ett privilegium för hövdingarna, de som kallade sig *aristoi* och som föraktade de meniga soldaterna i *demos*. Men demokratis genombrott i Aten betydde att makten försköts från aristokraternas hövdingaråd *Areopagen* till soldaternas folkförsamling, *demos*. Det betydde att dessa *aristoi* berövades de privilegier som Tersites hade klagat över. I fortsättningen skulle alla fria män vara lika inför lagen och inför folkförsamlingen, och alla skulle fritt få yttra sin mening i *demos*. Men som vi ska se, innebar yttandefrihetens princip inte alls att det i praktiken var alldeles riskfritt att yttra sin mening offentligt. Särskilt inte om man framförde inopportuna åsikter. Då som nu krävdes det ett visst civilkurage att hävda en avvikande mening.

Och då som nu måste både demokratin och yttandefriheten försvaras mot alla dem som i de demokratiska rättigheterna ser ett hinder för sina egna, privata maktambitioner. Den grekiska demokratin var aldrig självklar, den måste erövrats och ständigt försvaras mot envælde och fävalde. Det rörde sig ju också om en ny och revolutionerande omdaning av samhället och det var många gamla värderingar som därmed fick omprövas. Det var heller inte så lätt att acceptera demokratin, ty den hade också sina brister.

Dessutom var Aten i ständigt krigstillstånd under hela 400-talet, och då kom den exekutiva makten att utövas av de framgångsrikaste generalerna och amiralerna. Under nästan tjugo år var Perikles den dominerande militäre och politiske ledaren i Aten. Och så länge hans expansionistiska politik var framgångsrik och gynnade atenarna, hade oppositionen svårt att göra

Tragediförfattaren Sofokles (496—406) var kanske den mest populäre av tidens fyra stora dramatiker. Han var mycket produktiv, skrev över 120 skådespel, varav endast några få har bevarats i sin helhet. Han var en förnyare av teatern, skrev en lärobok om hur kören skall användas och ändrade den traditionella formen hos tragedin. Bokrollarna i spannen anger att detta är en författare.

Kreon i tronstolen förhör Antigone som vaktas av två soldater. Vasemålning från 370-talet f. Kr.

sig hörd i folkförsamlingen. Perikles' motståndare utmanövrades och själv blev han alltmer enväldig.

När komediförfattarna vågade skämta med Perikles' fasoner och framställde honom som en ny tyrann, förbjöd han vidare uppförande av komedier på atenarnas teater. Yttandefriheten satt trångt under Perikles' regim i Aten, som ändå till namn och form fortfarande var en demokrati, i motsats till Sparta och Korinth.

Thukydides låter Perikles hålla ett gravtal över dem som stupat i kriget mot Sparta — en lovsång till demokratin. Men vem bestämde? Jo, Perikles — den nye tyrannen!

Det är den situationen som är bakgrunden till Sofokles' drama om Antigone, prinsessan som hade civilkurage nog att trotsa den nye härskaren Kreon, och mot hans förbud hävdar familjens urgamla rätt och skyldig-

het att begrava sina döda i vigd jord. Kreon är fylld av sin egen rättfärdighet och vägrar att lyssna på andras åsikter i frågan. Hans högmot leder till katastrof.

Sofokles var motståndare till Perikles, och det är Perikles som är förebild både till Kreon i *Antigone* och senare till kung Oidipus. I Sofokles' drama *Kung Oidipus* förs yttandefriheten på tal, och det med en sådan skärpa att man anar att den varit hotad i det Aten som styrdes av Perikles.

Det är när den blinde — men allseende — siaren Teiresias förs inför Oidipus, men vägrar att yppa vad han vet om mordet på kung Laios. När Oidipus hotar honom, blir Teiresias uppretad och antyder att det faktiskt är Oidipus själv som är den efter-sökte mördaren. Inför dessa djärva ord tappar Oidipus besinningen och skriker:

Han hetsar bakslykt mot mig denna trollkarl,
ränksmidaren, den lömske tiggarpriästen,
som startblind i den konst han kallar sin
ej ser till annat än sin egen vinning.

Ty säg mig nu, när har du varit sannspådd?
När Sfinxen sjöng sin gåta, varför fann
du ej det svar som skulle räddat landet?

— — — — —
Din ålder ensam hindrar mig att genast
handgripligt straffa ditt förräderi!

Det är då som staren Teiresias svarar kung Oidipus:

Fast du är herra här, kung Oidipus,
är jag din like och har rätt att svara dig.
Ty jag är ej din slav — jag är Apollons tjänare.

Inför dessa ord står kungen maktlös. demokratin kom från folkförsamlingen Oidipus kan inte prygla Teiresias så som själv. Det var medborgarnas eget ansvar. Odyseus kunde prygla Tersites för hans lösa handhavande av sin rätt att besluta över samhällets görande och låtande, som frispråkighet. Där ligger skillnaden mellan Homeros' aristokratiska samhälle och Sofokles' demokratiska Aten. Vad Sofokles vill säga är, att inte ens den mäktigaste mannen i Aten kunde bestraffa en medborgare för att han framfört sin åsikt. Men då som nu kunde en frispråkig atenare falla i onåd hos de mäktige, så som skedde med Sofokles. Eller, som den unge Aristofanes, få stryk en mörk kväll av politikern Kleons hejdukar. Det är sådana påtryckningar som sätter civilkuraget på det hårdaste provet, långt mer än själva obehaget att framträda med de inopportuna åsikterna inför en undrande allmänhet, inför maktens mulnande anlete eller inför massmediernas lurpassande representanter.

Efter Perikles' död 429 kom hotet mot Athens demokrati inte från enskilda maktmänniskor som kunde missäntas för att söka bli enväldshärskare. Hotet kom inte heller från aristokraterna. Nej, hotet mot Detta var demagogernas tidevarv, slutet av 400-talet f. Kr. Ansvarslösa politiker

och militärer överbjöd varandra i löftespolitikens vanvettiga karusell. Det var lätt att få folkförsamlingens bifall till vilket fantastiskt krigsföretag som helst, bara man utlovade blänkande guld och fagra slavinor som belöning. Men redan vid nästa sammanträde kunde folkförsamlingen taga tillbaka sitt beslut och satsa på ett annat, ännu mer opportunistiskt projekt. Det är dessa fullständigt ansvarslösa stormöten som kritiserats av historikern Thukydides, och inte minst den upphetsade folkmassans lust vid att utdöma arkebuseringar och till och med folkmord, tex massakern på Melos. Ve de besegrade, och ve den som värdade om nåd för de besegrade!

HÄROLDEN:

Var är enväldshärskaren i landet? Till vem skall jag bära fram mitt bud från Kreon, konungen i Thebe: att Eteokles fallit för sin broder Polyneikes hand vid Sjuportsstaden?

THESEUS:

Enväldshärskaren, sade du, främling? Med ditt första ord högg du i sten. Vårt folk regeras inte av en enda man. I denna stad regerar folket självt.

HÄROLDEN:

Den stad jag kommer från regeras av en enda man och inte av den stora hopen. Där slipper man att se en uppblåst demagog till egen vinning styra massan hit och dit och racka ner i dag på det som han i går har höjt till skyarna, och för att slippa stå till svars för sina forna missgrepp slingra sig med nya finter undan domen. Skulle folket, som inte har någon styrelse på förmuften, kunna förstå att styra landet? Torparen är fattig, och om han också inte vore okunnig, så får han aldrig tid nog till att syssla med det allmänna. Det är en styggelse för adeln när höga ämbeten bekläds av fattigappar.

Euripides har i flera skådespel både försvarat och kritiserat den atenska demokratin och dess utövare. Han har också skildrat besvikelsen hos de människor som en gång trodde på demokratins möjligheter men som fick uppleva att det var farligt att använda sig av rätten att framföra sin åsikt i folkförsamlingen. Det visade sig vara farligare att säga inopportuna saker till den blodtörstiga folkmassan än det var att säga obehagliga sanningar i ansiktet på en enväldshärskare.

I *De skyddsökande* av Euripides kommer en härold med bud från kung Kreon i Thebe. Han träder fram inför folkförsamlingen i Aten och ropar till dess ordförande:

THESEUS:

Det var ett kvickhuvud till härold! Och så talträngd!
Ett samhälle har ingen värre fiende
än enväldshärskaren, ty där det inte finns
en allmän lag, där kan en enda man ta lagen
i egen hand, och det är inte jämlikhet!
— Vem har ett bra förslag som han vill lägga fram?
Han tale inför alla, och han blir bemärkt,
men den som inte vill, må tåga. Kan en stad
begära mera jämlikhet än denna ordning?
Och i en stad där folket råar sig självt, där gläds man
om ungdomen tar aktiv del i samhällslivet.
En enväldshärskare betraktar sådant som ett hot,
och dräper dem som utmärkt sig och har talang
av fruktan för att bli berövad enväldsmakten.
Hur kan ett rike blomstra om man mejlar ner
de modiga som vårens ax på åkerfältet
och gallrar bort de bästa av de unga?

HAROLDEN:

När folket går att rösta om ett krig, då är
det ingen enskild som kan tänka sig
att han skall dö — det ödet drabbar bara andra.
Men hade de sin egen död för ögonen
i valets ögonblick, då skulle Hellas inte
i krigiskt vanvett gå sin undergång till mötes.
Av två ting vet vi alla vilket som är bäst —
vi kan ju skilja ont från gott — och fred är bättre
än krig för oss, de dödliga. Den älskas högst
av museerna, men hämnadens andar avskyr den,
den älskar friska barn och glädjer sig åt välstånd.
Vi dårar kastar bort allt det och väljer kriget,
det ondas trålar, man mot man och stad mot stad.

I tragedin *Ifigenia i Aulis* skildrar Euripides
hur Agamemnon lockat sin dotter Ifigenia
till grekernas här i Aulis. Skälet anges
vara att hon ska gifas bort med hjälten
Akilles, men det är bara en förevändning
för att locka dit henne. I själva verket ska
hon offras till gudarna för att grekerna ska
få förlig vind i sin seglats över havet till
Troja. I detta skådespel avslöjar Euripides
de militära ledarnas opportunist och feghet
inför de missnöjda och plundringstörstiga
soldaterna. Undantaget är Akilles som, när
han får veta sanningen, förklarar att han
med sin egen kropp ska försvara den oskyl-

diga Ifigenia mot hövdingar och soldater.
Uppfylld av sitt eget stolta civilkurage går
Akilles ner till soldaternas stormöte. Men
han kommer strax tillbaka, soldaterna har
kastat sten på honom, och han är rädd,
upprörd och maktlös inför den blodtörstiga
soldatesken som redan har förberett män-
niskooffret.

Euripides' fräna kritik av demokratins
förfall gjorde honom impopulär bland ate-
narna, och han vann sällan något pris i
teatertävlingarna i Aten. Tvärtom blev han
förtalad och förföljd, och slutligen gick
han i landsflykt till Makedonien. Euripides
fick dyrt betala för sin människokärlek och
för sitt civilkurage.

Euripides var god vän med Sokrates,
gatufilosofen som med sin knivskarpa
argumentationsteknik retade gallfeber på
de politiska lycksökarna i Aten. Men So-
krates var ingen enstörig filosof, han var en
i allra högsta grad aktiv medborgare.

Isjöslet vid Arginoussa hade atenarnas
flotta segrat över spartanernas, men ett

antal atenska matrosar hade drunknat när
deras båtar kapsejsade. Sex av flottans
befälhavare drogs inför rätta, anklagade
för att ha försummat att rädda de nödställda.
Sokrates var en av dem som blivit uttödade
att sitta i domstolsjuryn. Och Sokrates
vägrade att ansluta sig till de andra som
röstade för dödsstraff, eftersom han ansåg
anklagelserna vara obestyrkta. Denna hans
protest mot demagogernas uppvigling av
folkmassorna skaffade honom många nya
fiender. Sokrates' civilkurage framkallade
nästan en lynchstämning mot honom, och
den skulle slå ut med full kraft sex år
senare, när Sokrates själv anklagades för
att förakta gudarna och för att vilseföra
ungdomen.

Anklagelsen var absurd och isjälva verket
rörde det sig om en privat hämndaktion.
Sokrates förklarades skyldig till brott mot
staten, hans straff skulle rimligen bli lands-
flykt. Men Sokrates' ironiska försvarstal
retade upp både hans domare och folk-
massan i Aten, och resultatet blev att han

Sokrates (469—399), det klassiska Greklands store tänkare och filosof. Han har inte efterlämnat några skrifter; allt vi vet om hans verk vilar på referat och minnesanteckningar av t.ex. Xenofon och speciellt av Platon. Han var grundläggaren av den rationella etiken och logiken och han påvisade i sin undervisning att sann pedagogik inte består i att mekaniskt proppa kunskaper i eleverna utan i att förmå de unga att själv uppfatta. Hela sitt vuxna liv ägnade han åt att diskutera med unga intresserade medborgare. Det är denna situation som skildras i reliefen t.h.

dömdes till döden. Ända in i det sista erbjöds han en möjlighet att fly från fängelset. Men Sokrates vägrade, ty som flykt i en främmande stad skulle han för alltid förlora sin yttandefrihet. I valet mellan sin yttandefrihet och sitt liv drog han den yttersta konsekvensen av sin tro på demokratins ideal och principer, och han tömde giftbägaren.

Sokrates' död var en omskakande händelse, hans demonstration av civilkuragets

nödvändighet var chockerande. Justitiemordet var en skam för Aten och satte demokratin under debatt och tvivel. För Platon var Sokrates' död ett bevis på att demokratin var en misslyckad och omöjlig styrelseform. Och atenarna var bestörta, ty det var inte så här det var tänkt. Man hade ju bara menat att skrämma Sokrates till tystnad, precis så som Odysseus skrämd Teiresias och så som soldatesken skrämd

Akilles vid Aulis. Men Sokrates kunde man inte skrämma till tystnad. Sokrates' försvartal är en lovsång till hans samvetes röst. Denna röst som sade honom vad som var rätt och vad som var fel, vad som var moraliskt och vad som var omoraliskt. Och samvetets röst kan man inte tysta. Samvetets röst får man inte döva.

Sokrates visste, att den dag då man dövar sitt samvete, den dag då yttandefrihetens

försvarare skräms att tåga av rädsla för sitt eget skinn — då skriver man istället dödsdomen över Västerlandets demokrati.

Illustrationerna är hämtade från författarens *Grekernas Värld* (Bonniers Världshistoria band III), Bonniers 1982 och *På teatern i Athen*, Norstedts 1981.

Om Strindberg i Förr och Nu:

Janken Myrdal	Den stora striden om kulturhistoria 1881-82 (Om Strindbergs <i>Svenska Folket</i>)	Nr 2 1976
Lars Furuland	Från Strindberg till arbetarförfattarna	Nr 2 1977
Åke Bergman	"Röda Rummet" visade aldrig upp det nya riket	Nr 3 1984
Jan Myrdal	Några bilder till liket vid August Strindbergs död	Nr 3 1984
Jan Myrdal	Det unga Sveriges Strindberg	Nr 2 1986
Nils Erdman	August Strindbergs jämsningstid	Nr 2 1986
Folke Fridell	Strindberg och arbetarrörelsen	Nr 4 1988

Beställ tidigare nummer genom att sätta in 20 kronor per ex på Förr och Nu:s postgiro 35 60 72 - 9.

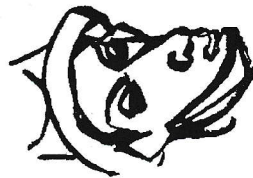
Du får tidningarna portofritt hem i brevlådan.

Franz Kafka

*En analys av Pelle Olsson
med illustrationer av Torsten Jurell*

"En bok måste vara som en yxa för det frusna havet inom oss."

Franz Kafka

terade av andra som tyckt sig se motsatta sanningar i hans texter.

Det finns femtontusen titlar utgivna om Kafka. Varför detta oerhörda intresse för en person vars samlade verk förutom en massa brev och dagböcker bara består av tre romaner som aldrig blev färdiga och några novellsamlingar!?

Ingen 1900-talsförfattare, kanske ingen författare över huvud taget, har blivit så omskriven, diskuterad, tolkad, omtolkad, avhandlad och mytifierad som Franz Kafka. Varenda ytrande han någonsin uttalat eller fäst på papper har dissikerats som ett för-söksdjur under mikroskopet, varpå alla dessa akademiska djupsinnigheter om honom i sin tur blivit vederlagda och debat-

Hannelore Rodlauer vid universitetet i Wien har ägnat denna fråga decennier av forskning. Bland annat har hon doktorerat på Kafka och sammanställt en tvåbands-utgåva av hans brevväxling med Brod, tillsammans med Malcolm Pasley (*Max Brod. Franz Kafka. Eine Freundschaft*, S. Fischers Verlag 1987). Hon tvekar inte när jag ställer frågan till henne:

— Hans storhet ligger för det första i språket, säger hon. Ett enkelt, nästan fattigt men mycket precist ordval. För det andra hans perspektiv underifrån. Han företräder de små i samhället, de vanmaktiga och de "oskyldiga skyldiga". För det tredje är alla situationer han beskriver så renade från detaljer i tiden att det han skildrar blir tidlöst. Och för det fjärde är han allmän-giltig. Hans författarskap speglar hela detta sekel och alla som läser honom hittar någonting som passar deras egna erfarenheter.

Franz Kafka föddes 1883 och levde praktiskt taget hela sitt liv hemma hos föräldrarna i Prag, "denna lilla mor med klor" som Kafka själv beskriver staden. Fadern var en välbärgad judisk köpmän som startat med två tomma händer i en gyltjepöl ute på den tjeckiska landsbygden. Med hårt arbete och vassa armågar kravlade han sig fram till en ganska ansedd position i samhället.

Denne Hermann Kafka var en despot med ett häftigt humör vilket säkert bidrog till sonens särpräglade läggning: hans neuroser, dåliga självförtroende och skygghet, hans olyckliga kärlekshistorier och rädsla att bilda familj. Franz var dock en studiebegåvning och promoverades till juris doktor 1906. Han arbetade sedan som försäkrings tjänsteman på deltid, med avbrott för sjukdomsperioder, livet ut. Strax före sin bortgång i tuberkulos på ett sana-

torium i Österrike 1924 hade han uttryckligen bett vännen Max Brod att bränna alla otryckta manuskript. Vid det laget hade Kafka bara publicerat ett halvdussin tunna häften med diverse prosastycken och var okänd utanför sin egen vänkrets. Brod som själv var framgångsrik skriftställare letade istället fram förläggare till Kafkas arbeten och skrev en bok om honom som torde vara den mest lästa författarbiografin någonsin. Idag är det ingen som bryr sig om Brods övriga böcker, men han går ändå till historien som mannen vilken räddade Kafka åt eftervärlden.

Den bild Kafka ger av sin egen karaktär i brev och dagböcker stämmer ganska väl med den uppfattning man får om honom genom att läsa hans romaner och noveller; en dystert förvirrad och svartklädd person som irrar omkring i en obegriplig värld.

Till sin far Hermann skrev han ett 130 sidor långt brev som aldrig skickades iväg:

"Aldrig skulle jag klara mig igenom första klassen i folkskolan, tänkte jag, men det gick, och jag fick till och med premium; inträdesprövnungen till läroverket skulle jag ändå absolut inte klara, men det lyckades; nu måste jag i alla fall bli underkänd i första klassen i läroverket, nej jag blev inte underkänd, och det gick bra den ena gången efter den andra. Detta ledde dock inte till någon självillit, tvärtom var jag alltid övertygad om — och i din avvisande min

hade jag ett påfallande bevis för — att ju bättre jag lyckades, desto sämre måste det hela sluta."

Ernst Pawel skriver i sin nyutkomna biografi *Franz Kafka. Ett liv*. (Wahlström & Widstrand 1990) att det var just detta som skolan i sekelskiftets centraluropa åsyftade med sina elever; att skapa ängsliga och laglydiga medborgare som fruktade sina överordnade på samma sätt som de var rädda för sina lärare och fäder. De gossar som sorterats in i läroverket förbereddes för ett liv med ändlösa pappersarbeten i trista, mörka kontorsrum.

Oaktat vad skolan, den demoniske fadern eller hela samhället gjorde honom till hade Kafka något alldeles eget, en käma i sin personlighet som särskilde honom från omgivningen. Från resten av mänskligheten kunde man säga. Samtidigt var han en timid, nyfiken, vidsynt och vänfast person.

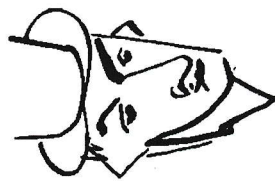
Milena Jesenka, som han hade ett kort och stormigt förhållande till 1920, skriver i ett brev till Max Brod att det man skyller på Kafkas abnormitet är hans förtjänst. "Jag tror förr att vi allesammans, hela världen och alla människor, är sjuka och han den ende som förstår allt, som känner riktigt, den enda rena människan. Jag vet att han inte väjer sig mot livet; det är bara mot ett sådant här liv han väjer sig."

Vid ett annat tillfälle är hon lite mer exakt när hon skriver till Brod:

"Ni talar om hur det kommer sig att Franz fruktar kärleken men inte livet? Men jag tror det ligger annorlunda till. För honom är livet någonting helt annat än det är för alla andra människor ... — Den enklaste sak i världen begriper han inte. Har Ni någonsin varit med honom på ett postkontor? När han skrivit ett telegram och under huvudskakningar går och letar upp den

lucka, som tilltalar honom mest, och när han sedan — utan att ha den blekaste aning om varför — går vidare från den ena luckan till den andra, tills han kommer till den rätta och har betalat och fått pengar tillbaka, då räknar han efter vad han fått, upptäcker att han fått en krona för mycket och lämnar tillbaka kronan till fröken i luckan. Sedan går han långsamt därifrån, räknar ännu en gång efter, och på nedersta steget upptäcker han att den återlämnade kronan var hans.

Jaha, nu står Ni där bredvid honom utan att finna råd, medan han står där och byter fot och funderar över vad man bör göra. Att gå tillbaka vore besvärligt, däruppe trängs en massa människor. 'Men så låt det vara då', säger jag. Han stirrar förfärad på mig. Hur skulle man kunna låta det vara? Inte för att en krona spelar någon roll för honom. Men det är inte bra. Det är en krona för lite. Hur kan man acceptera en sådan sak? Han pratade länge om det. Var mycket missnöjd med mig. Och detta upprepades i varje affär, på varje restaurant, hos varendas tiggarska i olika variationer."

Det var genom att läsa Kafka i tonåren som jag på allvar upptäckte Litteraturen. Och genom den Livet. Jag fick nästan svindel av de avgrunder, men också möjligheter, jag tyckte öppnade sig när jag läste noveller

som *I straffkolonin* eller romaner som *Processen*. Ni vet, den som börjar:

"Någon måste ha förtalat Josef K., ty utan att ha gjort något ont häktades han en morgon."

Sedan rullar storyn på om hur K. försöker få någon rättsida på vad han är anklagad för och hur han i så fall ska försvara sig. De mardömslika förvecklingarna leder obönhörligen fram till dödsdomens verkställande utan att han ens fått träffa sin domare.

Än värre satte *Amerika* igång min fantasi. Här hade Kafka skrivit en hel roman om en ung mans upplevelser i ett land som han själv aldrig besökt. Ändå så levande och detaljrikt. Skyskraporna, trafiken, den unge mannens svårigheter och de underliga personer han träffade.

I somras läste jag boken på nytt.

"När den sextonårige Karl Rossman, som sänds iväg till Amerika av sina stackars föräldrar, därför att en tjänsteflicka förfört honom och han fått ett barn med henne, närmade sig New Yorks hamn med ångaren..."

Jag läste vidare om eldaren på båten som blivit orättvist behandlad av sin förman Schubal, om Karls kvarglömda resväska och om farbroderns, den rike senatorns, uppdykande på scenen.

Det stämde inte. Visst var det Kafka. Överrumplande, förbluffande och balanserande på gränsen till det löjligen utan att någonsin överskrida den. Men det var inte alls som jag mindes historien.

Det visade sig att jag inte läst romanen tidigare. Jag hade slukat Kafkas övriga böcker, men *Amerika* hade jag bara hört talas om. Sen hade min egen inbillningsförmåga tagit över. Jag hade skapat mig mitt eget Amerika av blotta tanken på Kafkas bok.

Kafkas författarskap var varken världsförvänt eller pessimistiskt. Hans skrivande var en ständig strävan att få deltaga i gemenskapen, inte att manifesteras avstånd till resten av mänskligheten. "Det är bättre att bita i livet än i tungan", säger han och i ett annat sammanhang kommer han fram till att konsten behöver hantverket mer än hantverket behöver konsten.

Många av Kafkas uttolkare har blundat för det faktum att han faktiskt var en ambitiös och duglig tjänsteman på Institutet för arbetarnas olycksfallsförsäkring. Han tog sin anställning på stort allvar och kunde plåga sig med minsta tjänsteskrivelse som om det gällde att slita ett stort stycke kött ur sin egen kropp. Sedan visade han gärna upp vad han skrivit i ett försäkringsärende för sina vänner likaväl som han kunde läsa upp ett kapitel ur någon bok.

Arbetet på kontoret var inte alls så meningslöst och byråkratiskt som man kanske kan tro när man läser hans romaner om tjänstemän i oändliga vindlande korridorer. Det handlade i högsta grad om vanliga människors realiteter. Kafka utarbetade förslag om förbättringar av arbetsmiljön på fabriker runt om i Tjeckoslovakien. Han reste mycket i landet och träffade många slags människor. Utan de erfarenheterna om vanligt folks vardag skulle hans författarskap varit betydligt blodfattigare.

Denna bild, liksom vinjetbilderna, ingår i förarbetena till Torsten Jurells reliefsvit "Herr K — en passionshistoria".

Kanske skulle hans böcker vara lika bortglömda som Brods är idag. Denne Brod som tidigt blev skriftställare på heltid och ansåg det skadligt för det skapande arbetet att ha ett vanligt jobb.

Kafka var ingen mystiker som ville utforska huruvida Gud finns eller inte. Inte heller intresserade honom människosjälens alla besynnerliga yttringar. Tvärtom ville han bort från sitt eget mörker. Han ville leva ett sunt liv — Kafka var mycket intresserad av sport — och ha normala relationer till familjen och kvinnorna. Men både som författare, medborgare och fästman dränktes han av sina egna krav på perfektion.

Kafkas verk är skenbart underliga. Den som lockas av det bisarra och mystiska i hans texter har missat poängen, menar Brod och där håller jag med honom. Det finns inget konstlat och tillgjort i hans metaforer och ingenting dolt mellan raderna. Att man uppfattar honom på tusentals olika sätt är en annan femma. Varje människa, varje läsare, har ju sin egen kod och var och en finner sin tolkning av Kafka.

”Att skriva är en ljuvlig belöning, men för vad?” skriver han. Han talar också om skrivandet som ett slags bön eller att Gud inte ville att han skulle skriva. Ändå måste han skriva. ”Jag skriver annorlunda än jag talar, jag talar annorlunda än jag tänker, jag tänker annorlunda än jag borde tänka och

så vidare in i det mörkaste mörker.” Resonemanget låter sjukligt men det illustrerar hans syn på skrivandet som en smärtsam, nästan ond drift.

Hans dåliga självförtroende och hans förödande självkritik finns hela tiden med. Det lilla han gav ut i bokform under sin livstid hade den energiske Max Brod tjtat fram. Uppskattande recensioner och uppmuntran var inte någon egentlig sporre i hans författarskap. Han var inte särskilt nyfiken på vad andra tyckte om hans böcker. Det var hans egen måttstock som gällde och han var nästan aldrig nöjd med vad han skrivit. Det var precis som med kärleken och livet i stort. Han kunde bara älska det som han placerat så högt ovanför sig att det blev ouppnåeligt.

Kafka menade att en bok ska vara som ett slag mot huvudet annars kan man lika gärna låta bli att läsa den. Böcker som gör oss lyckliga skriver man i ett nafs, påstår han. Nej, en bok ska drabba oss som den värsta olycka, få oss att känna oss fredlösa, utestängda från all mänsklig samvaro, som ett självmord. ”En bok måste vara som en yxa för det frusna havet inom oss.”

Inte undra på att han var tveksam till att publicera någonting.

Vilka hemligheter ligger då bakom Kafkas häpnadsväckande sätt att skriva? En av förklaringarna är hans absoluta gehör när det gällde litteratur. Han hade lätt att uttrycka sig, även muntligt, trots att han var tystlåten och blyg. Om sitt arbete som försäkringstjänsteman sa han till exempel spontant att ”försäkringsväsendet liknar de primitiva folkens religion, vilka inbillar sig att de kan avhända olyckor med allehanda manipulationer”.

Samma träffsäkerhet och förmåga att variera sig finns i allt han nedtecknar. Brod

redovisar ett tiotal brevkort där Kafka rafsar ner några rader för att beklaga att han inte kan komma till diverse möten. Korten är från samma period i ungdomen och alla är formulerade på vitt skilda sätt.

En annan egenskap som slår igenom i hans texter är hans totala närvaro i allting. Ingenting var honom oväsentligt, trivialt eller vanligt. Hans vänner vittnar om att tillsammans med Kafka förvandlades vardagen, som om man såg allt för första gången. Överallt upptäckte han väsentligheter och allting hos honom var inställt på skapande arbete.

Förmig är Kafka en humoristisk författare. Hans komik är mycket svart men avväpnande och slår till redan i första meningen:

”Högt ärade akademiledamöter!

Då Ni uppmanat mig att inlämna en beskrivning över mina tidiga år som apa, ber jag att få tacka för den ära som därigenom visats mig.” (Inledning till *Redogörelse framlagd för en akademi.*)

Inledningen till berättelsen *Förvandlingen* är klassisk:

”När Gregor Samsa en morgon vaknade ur sina oroliga drömmar fann han sig förvandlad till en stor skalbagge.”

Jag ser inget djuplodande och dystert i detta, men såg den läsare som inte lockas att läsa vidare.

Och vem kan motstå den klockrena klangen i det här anslaget:

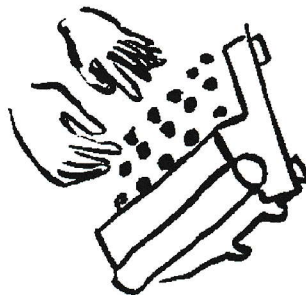
”På de sista årtionena har intresset för svältkonstnärer gått tillbaka avsevärt.”

När Kafka provläste det första fruktansvärt allvarliga kapitlet i *Processen* för sina vänner vred de sig av skräck. Författaren själv skrattade så att han gång på gång måste avbryta läsningen.

Brod, vars auktoritet ingen må bestrida trots att han bredde på lite väl tjockt när han skulle beskriva vilket geni Kafka var, framhåller just det livsbejakande och positiva hos sin mästare. Hur mycket Kafka än sörjde över den mänskliga handlingens ofullkomlighet var han övertygad om att det finns sanningar som inte kan rubbas. Det var de sanningarna han strävade efter men aldrig tyckte han nådde fram till.

”Vilken oerhörd värld har jag inte i mitt huvud” utbrister Kafka i sin dagbok.

Själv skulle jag vilja säga: vilken oerhörd värld upptäcker man inte i sitt eget huvud när man börjar läsa Kafka.

Grafikern Rudi Lesser

av Eske K. Mathiesen

Flyktförläggningar är som bekant inte någon ny företeelse. Under kriget satt den tyskfödde konstnären Rudi Lesser i svenska flyktförläggningar "på flykt undan sina landsmän". Flykten förde honom även till USA och Danmark. Han tillbringade tio år i Köpenhamn, och arbetade tillsammans med bl.a. Aksel Jørgensen. Eske K. Mathiesen tecknar ett porträtt av människan och konstnären, samt presenterar fyra raderingar och en litografi.

Grafikern Rudi Lesser föddes i Berlin 1901 av solida borgerliga föräldrar. Hans konstnärliga utbildning började hos blomstermålaren Ludwig Bartning på "Unter-richtsanstalt des Kunstgewerbemuseum" i Berlin och fortsatte där vid konstakademien hos professor Hans Meid och senare i Königsberg hos professor Klaus Richter. Lesser arbetade då inte bara med grafik; han målade också, arbetade i papier-maché och var under en period regissörsvolontär hos Max Reinhardt. 1922 illustrerade han hela två böcker, Cervantes *Don Quijote* och en samling *Legenden aus dem Talmud*, bägge utgivna av Brandus'sche Verlagsbuchhandlung i Berlin. 1927-1931 är Lesser "Meisterschüler" hos professor Hans Meid; han deltar i gruppställningar, bl. a. tillsammans med Georg Grosz, och ställer själv ut i Galerie Gurlitt i Berlin. Han får

god kritik. Det är emellertid inte bara konsten som han ägnar sig åt dessa år. Han boxas också, och boxningen ger honom goda krafter: Liggande på rygg kan han lyfta en man i luften med sina magmuskler!

Ockupation och flykt

En dag år 1933, då han är på väg hem, får han veta att han fått påhållning av SS-ligister i sin lägenhet. Lesser får också reda på att han står uppsatt på en lista över misstänkta vänstersympatisörer. När han till detta lägger sitt vetande om att författaren Egon Erwin Kisch, som bori i samma kvarter, och som han känner, inte bara har haft besök av polisen utan också arresterats, så blir resultatet att han väljer att fly.

Först flyr han till Ven, där han blir kvar några månader. Så försöker han att ta sig in i Belgien, Holland och England, men utan

framgång. Han slår sig därefter ned i Köpenhamn och stannar i Danmark i tio år. Han finner sig väl till rätta, ställer ut på Konstnärernas höstutställning, arbetar på Grafisk Skole hos Aksel Jørgensen och stiftar bekantskap med flera av Cornermålarna, först och främst med Kaj Ejstrup. Och han gifter sig med konstnärinnan Gudrun Flyge med vilken han får en son. Gudrun Lesser dör 1940.

1943 blir ockupationsmaktens intresse för Lessers person alltför närgånget, och han flyr med sin son till Sverige, där de hamnar på flyktförläggningarna i Furevik, Diö och Möckelnäs. Lesser ställer ut i Stockholm, deltar i flyktutställningar och målar akvarell. I maj 1945 återvänder han med sonen till Köpenhamn för att redan året därpå åka vidare till USA. Här undervisar Lesser på Howard University i Washington, och han ställer ut på flera ställen, bl. a. hos Lotte Jacobi i New York.

Tillbaka till Tyskland

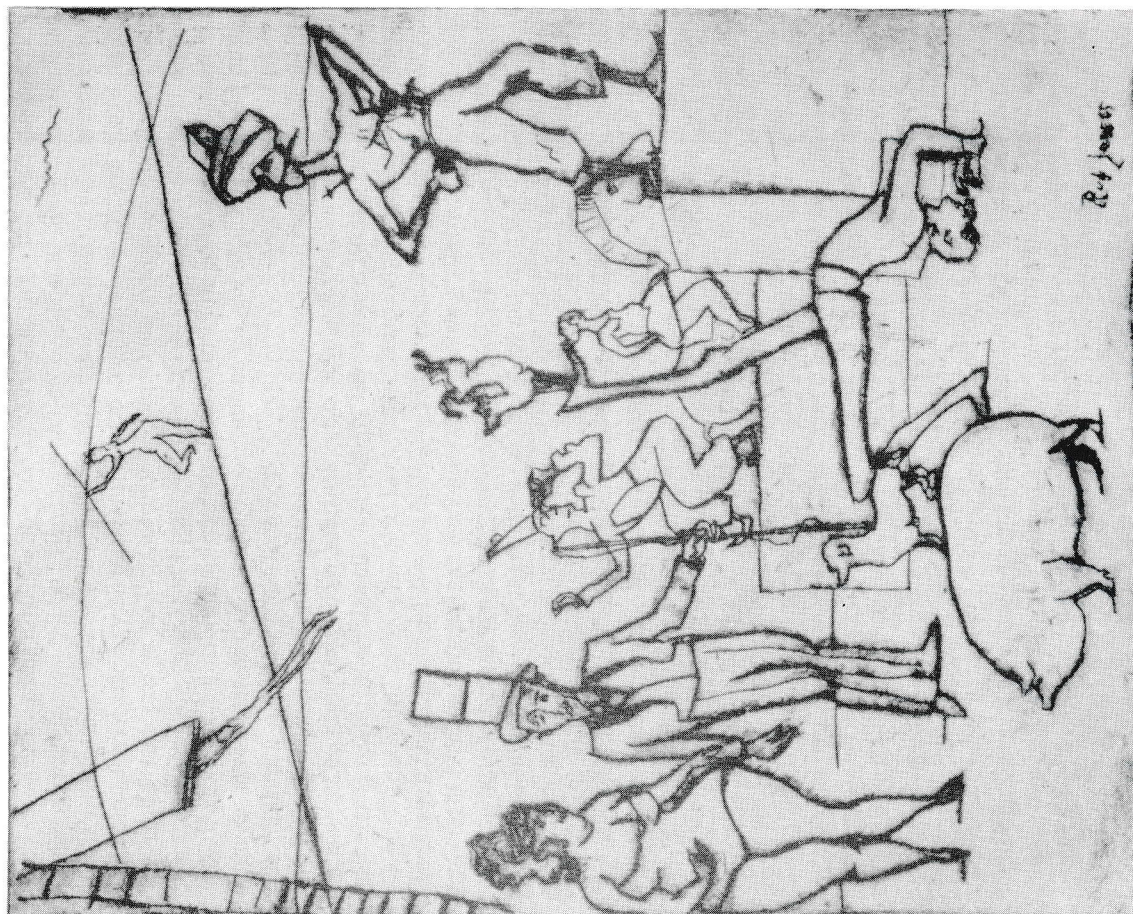
1956 återvänder Lesser till Berlin och slår sig ned i Västberlin, men har nära kontakter med Öst, bl. a. med bildhuggaren Fritz Cremer. Lesser arbetar, men det råder tystnad kring hans konst — så är det ju också den abstrakta eran — fram till 1970, då fler och fler börjar få upp ögonen för hans grafik. En bidragande orsak till detta är utställningar på gallerier i Berlin men i synnerhet en utställning på konstmuseet i Düsseldorf 1978. Denna utställning visas samma år på flera platser i Västtyskland och ledsagas av en fylig katalog med många reproduktioner av hans bilder. Lesser ställer också ut i Östberlin, bl. a. på Galerie "Mitte" 1982 och på Altes Museum 1986. På hösten 1988 dör Lesser.

Streck och mellanrum

Jag vet, och man kan ana, att Rudi Lesser med nöje studerat James Ensors grafik och Alfred Kubins teckningar. Sinnet för det groteska är närvarande, men det blir aldrig demoniskt. Det är inte inre bilder som pressar på hos Lesser; för honom räcker det att betrakta världen och förundra sig över det speciella, kanske rent av det besynnerliga, som finns i allt om man tittar efter ordentligt. Han har ett stort sinne för det satiriska, men detta vägs upp av hans lust att låta alla delarna av bilden få vikt: Han vill helst inte "offra" helheten för en vits eller snärt, det är bildens helhet han har för ögonen. Lessers grafiska blad är ofta synnerligen välkomponerade och präglade först och främst av hans omiskännliga kantade streck; men hans sinne för mellanrummet, för ytorna i bilden och för de många slags gråtonerna är också välutvecklad och kommer till uttryck i såväl etsningarna, litografierna som i träsnitten. Vad motiven beträffar, är han inte allätare. Under skilda perioder av sitt liv fördjupar han sig i bestämda motivkretsar. Men hans variationer inom dessa kretsar blir aldrig rutinartade, man märker hans aptit på det sedda.

Rudi Lessers öde som emigrant i flera omgångar utsatte honom för åtskilligt, bl. a. att bli glömd — och lyckligtvis återupptäckt. Kanske rotade han sig aldrig riktigt någonstans, i vilket fall som helst saknade han konstopolitiska armbågar. Jag träffade honom ett par gånger, då han som gammal man var i Köpenhamn för att träffa vänner, besöka sin son och trycka litografier på UM-grafik. I hans tunga, vackra huvud satt ett par klara, uppmärksamma ögon, och i hans bröst slog ett hjärta från den tid då berlinsocialismen ännu var ung.

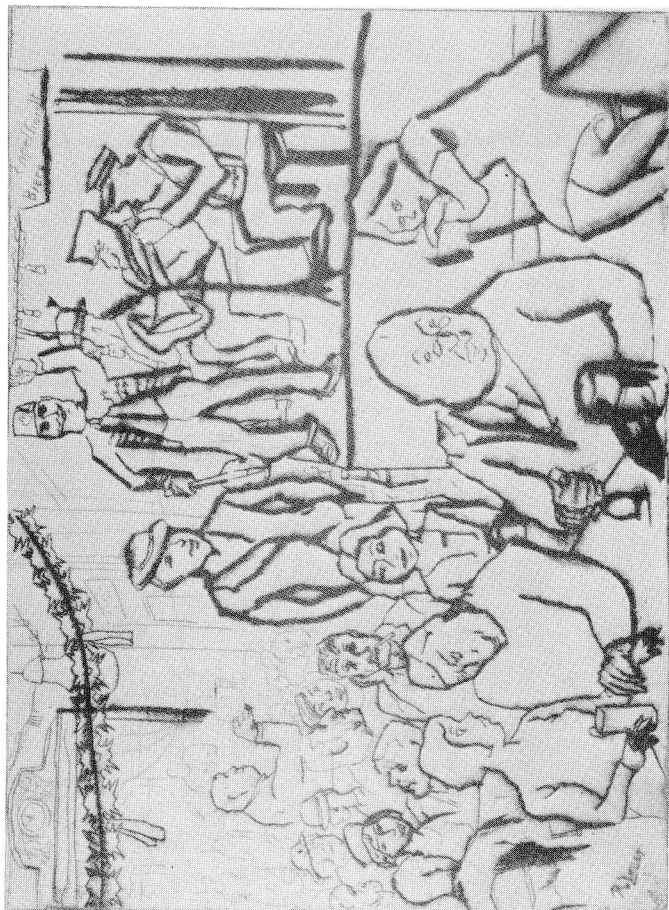
Övers: Christopher Nasser och Jonas Hansbo

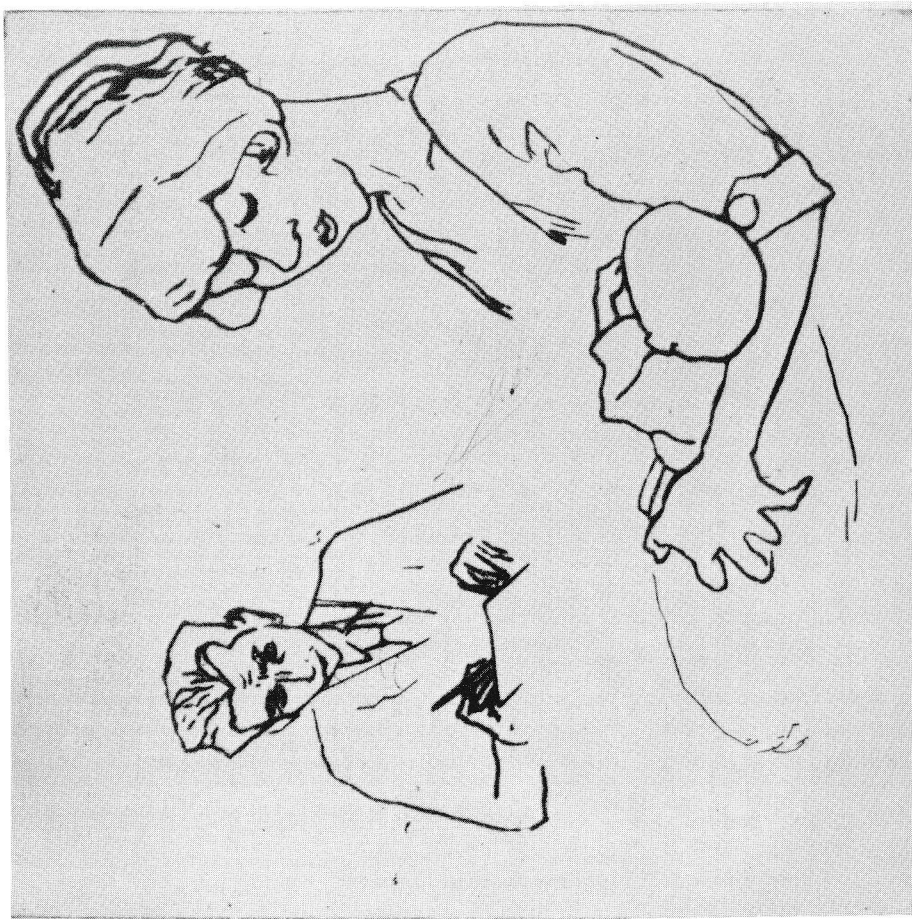
Rudi Lesser: "Brydekamp". Radering 1925—26.

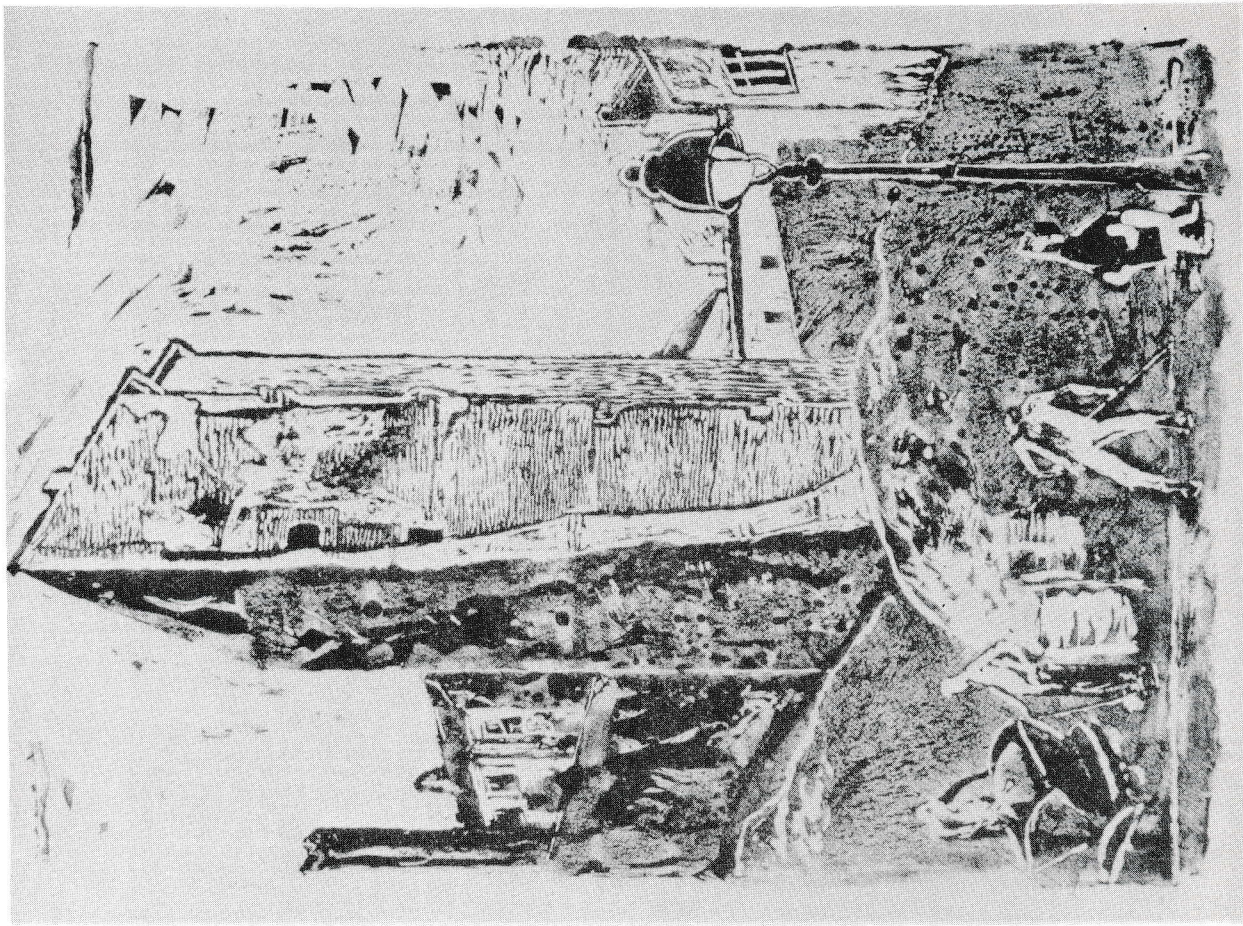
Rudi Lesser: "Gathörn i Berlin". Radering 1925—26.

Rudi Lesser: "Öttempel". Radering 1929

Rudi Lesser: "Gudrun med barn och självporträtt". Radering 1939.

Rudi Lesser: "Ruinirivning i Berlin". Litografi 1960.

Den danske bildkonstnären och författaren Per Ulrich

av Eske K. Mathiesen

Konsten förde honom så nära döden att någon återvändo inte syntes möjlig. Detta har helt präglat hans livsverk, som han ägnat åt anti-fascism och humanism, mot orättvisa och dårskap. Grafikern, skulptören, författaren m.m. Per Ulrich presenteras här av Eske K. Mathiesen.

På omslaget till den vackra Per Ulrich-antologin, som utkom 1962 under titeln *Rejseår*, ser man ett träsnitt med tre Chamulaindianer, som var och en kommer släpande med sin tunga börda på ryggen.

Också Per Ulrich (född 1915) har haft en tung börda att bära genom livet. Under tyskarnas ockupation av Danmark 1940–1945 deltog han i illegalt motståndarbete, bl. a. med en broschyr innehållande hitlerkarikatyrer. På grund av denna förseelse kom han i tysk fångenskap och hamnade i koncentrationslägret Sachsenhausen. Där upplevde han hemskheter, vars fasa aldrig

släppt greppet om honom. Dessa hemskheter har varit en uppslitande och tung börda att släpa på. Men den har inte lamslagit Per Ulrich. Den har inte hindrat honom från att från att resa i såväl Österlandet och Sydamerika som i Europa.

Han har skapat ett omfattande verk bestående av både grafik, måleri, skulptur och litteratur — ett verk vars resonansbotten har varit de fruktansvärda upplevelserna, men som i övrigt är nyfikat, undrande, fullt av humor och medkänsla, och engagerat, alltid till förmån för de svaga, de undertryckta.

I koncentrationsläger

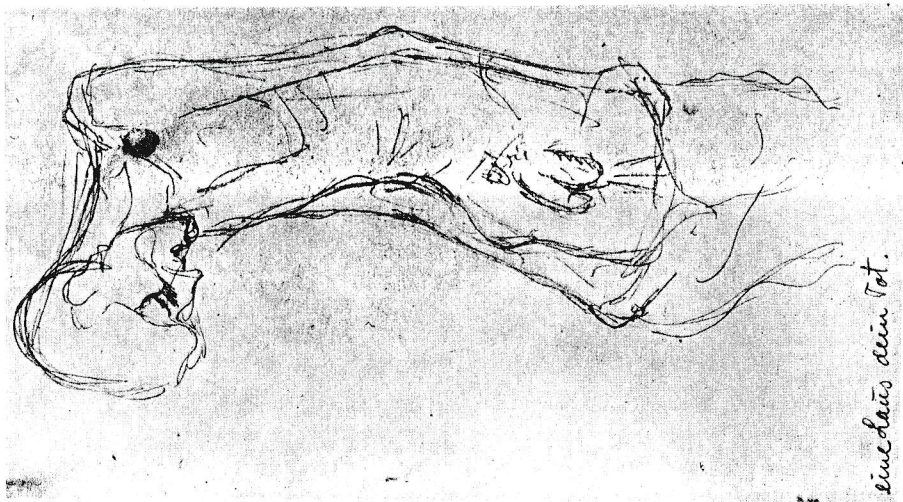
Ulrichs konstnärliga livsverk börjar med karikatyrerna som förde honom i klorna på nazisterna, men det är den gripande boken *Tegningar fra tyske koncentrationslejre* 1945 som med ens ger honom en särställning i dansk konst. Ingen, som en gång sett dessa teckningar av utmärglade koncentrationslägerfångar, likhögar och tomma ögonhålor, glömmet dem. Varför tecknade Per Ulrich i koncentrationslägren? Han vet det inte själv:

En dag stod jag inne i bårhuset och tecknade, då larmet sände sitt hessa

Dödskamp

ylande över lägret. Alfred hade glömt att jag var därinne. Han stängde dörren, sköt för tvärsån och gick sin väg, innan jag hann smita ut. Jag vågade inte ropa på honom.

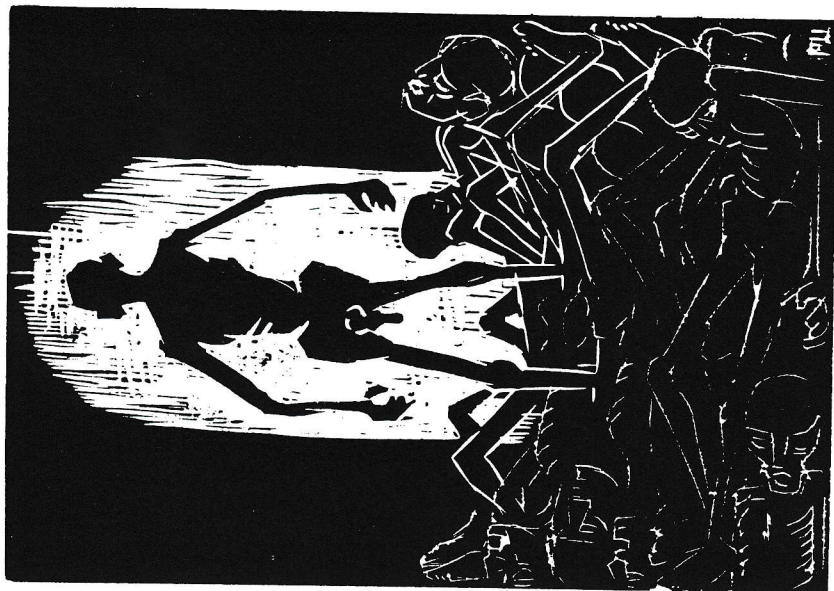
Bomberna föll nästan samtidigt som larmet gick. Jag kände i benen att marken skakade. Lukten höll på att kväva mig, så jag försökte ta mig fram till trådnätfönstret för att få luft, men det fanns bara en smal passage mellan de meterhöga likstaplarna. Och fönstret var nästan täckt. De nådde nästan upp till taket.

En lus — din död

Bomberna föll ganska nära. Baracken började skaka. De översta liken började flytta på sig, några gled ut och föll ned på golvet. Jag vände mig om för att försöka ta mig fram till den andra ändan, men där började de också falla ned. Högarna började vingla. En stor pojke gled ned precis framför mig. Helt sakta ramlade han ned på golvet, stod ett ögonblick på de styva benen

och lutade sig mot mot högen, svajade ett ögonblick fram och tillbaka och lutade sig sedan mot mig, svängde fram de styva armarna, som om han ville omfamna mig. Hela hans käparti var krossat, och blod som inte koagulerat hade runnit ner över bröstet och låren. Jag drog mig baklänges bort från honom, och han föll som en stolpe med ansiktet ned i golvet. Nu föll flera

Ur "Barackprotokollen"

bomber. Allting gungade och så ram-
lade liken från båda sidor över mig som
en lavin, tills jag låg begravd under dem.
Jag vet inte hur länge jag låg i denna
grav. Jag måste ha förlorat medvetan-
det, för jag minns inte mer, förrän jag
hörde Alfred gå och gnola: 'Die ver-
fluchter Engländer'. 'Alfred', ropade
jag. 'Alfred, hjälp mig!' Jag fick ropa
flera gånger innan han hörde mig.
Han började skyffla liken åt sidan, och

mitt huvud blev fritt.

'Alfred', sade jag. 'Krossa skallen på
mig!'

'Har du cigaretter?', frågade han.

'Ja', svarade jag. 'Men jag är rädd för
att de är genomblöta.'

En stund senare stod jag i det fria. Jag
visste att det snart var över, och att jag
var dömd till att gå de överlevandes
tungna vandring tillbaka till livet.

Zinacantan-indianer

Per Ulrich berättar också om den gång han
efter kriget kommit till konstakademien
och fått ett stipendium för att kunna åka till
Frankrike. Stipendiet, som han hade fått
för sina teckningar från koncentrations-
lägren, var ironiskt nog ett som skulle
tilldelas en humoristisk, dansk tecknare!
Innan han skulle åka, kallades han in till
professor Aksel Jørgensen.

'Jag har bett Er komma hit innan Ni
reser, ty Ni tar allting så allvarligt, så

allvarligt.' Professor Aksel Jørgensen
tittade upp med sina små kisanse ögon
över de guldfärgade bågarna. Jag för-
beredde mig på en längre redogörelse
för måleriets lagar, vårt beroende av
den franska konsten, diagonalastreck
och så vidare. 'Vi har alltid känt oss
underlägsna fransk konst', fortsatte
han. 'Men nu skall jag säga Er något.
Det är alls inte konsten det kommer an
på, när Ni nu kommer till Frankrike.
Nej, det är doften, atmosfären, pla-

På väg till marknaden

tanerna, de blomstrande kastanjerna, broarna och framför allt kvinnorna. Kvinnan kommer före konsten. Glöm inte det. Livet kommer före konsten... Om det var den konst- och livskloke professorns ord, som hjälpte Per Ulrich i hans kamp mot minnena från koncentrationslägren, vet jag inte. Men han utvecklade hur som helst under åren ett trots, en envishet, som är befriande, och lyser genom hela hans verk. En längtan att se verkligheten i ögonen, framhäva det värdefulla och utpeka det som trycker ned och ödelägger.

Utan namn

Att ta ställning med konsten

Per Ulrich valde sida med sin konst, och det är ingen tillfällighet att han under sin vistelse i Mexico invaldes som en av de få icke latinamerikanska medlemmarna i legendariska T.G.P., Taller de Gráfica Popular, verkstaden för folklig grafik. Ulrich invaldes i kollektivet på förslag av självaste Leopoldo Méndez sedan hans lilla bok med teckningar från koncentrationslägren framlagts. Bland den sortens konstnärer hör han hemma: engagerade människor, socialister. Per Ulrichs tradition är inte den mondäna och modernistiska konsten.

Denna konsekventa hållning har självfallet placerat Ulrich i periferin av den danska konstvärldens bild av vad som är god konst. Enligt den förhärskande smaken är det inte på modet att skildra verkligheten. Och det är alls inte på modet att använda konsten till att åskådliggöra orättvisorna och dåskapen i samhället. Därtill är bildkonsten annars så väl lämpad. Inte heller är det på modet att bekänna sin sympati för folket och folkens kultur. Men det är precis till sådant som Ulrich använt och använder sin konst.

Monsunregn

Olika uttrycksmedel

Sitt verk har han med åren utökat på ett frodigt och leende, satiriskt och muntert sätt genom sina små fabulerande bronsskulpturer, som han själv gjuter. Det är ironiska fabelväsen, platta vitsar, ihålliga Kukluxklan-män, förväxta snoppar, fallna gudar och inärvända fågeltänkare. Gå till Per Ulrich och bli vis! I hög grad är hans konst frukten av ett levande, engagerat liv

— inte av ett visset postulat, framälskat av mystifierande konstkritiker och galleriägare, som fortlöpande förser en förmögen publik med det sista skriket i pseudodjup-sinnigheter. Per Ulrich är så långt från varje form av fuskkonst som man kan komma.

Lägg märke till hur fast i köttet Ulrich är som tecknare och grafiker. Han söker fånga det ornamentalt karaktäristiska, men det är

för att ge slagkraft åt budskapet, historien i bilden. Det är icke pynt och dekoration som han är ute efter, utan uttrycksfullhet och klarhet, dock aldrig på bekostnad av det material och den karaktär som är knutna till de enkla uttrycksformernas möjligheter. Han älskar nämligen hantverket och materialet. För övrigt också när han använder ord. Hans författarskap omfattar både självbiografiska romaner, noveller, historiska romaner och reseskildringar. Nyligen läste jag åter reseboken från 1967 *Gäst i Thailand*. Så skall en resebok vara, verkligen självupplevd, ärlig, med mer eller mindre hövligt avståndstagande från de trestjärniga sevärdheterna, på jakt efter kunskap. Ulrich smakar inte på orden, han skriver enkelt och rättframt, och det är just i reportagen som hans talang kommer till sin fulla rätt.

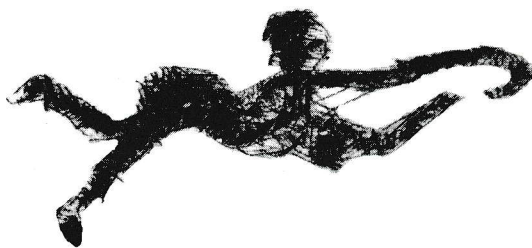
Då Ulrich efter kriget började sitt ganska hektiska resande, var det självfallet bl. a. för att undkomma minnena från koncentrationslägren. I 1984 års katalog till "Kammeraterne", den konstnärsförening som han är medlem i, skriver han: "Jag ville bedöva det sedda med nya syner, börja från början bland primitiva indianer, tibetanska bergsbönder eller fanatiska araber; bland folk som skyr som pesten att bli avbildade, då de menar att det berövar dem deras själ. Att komma bort så långt som möjligt..." Det var under sitt rastlösa resande som han blev *det medkännande vittnet*. Han har förutsättningar att se tillvaron på ett bestämt sätt, och gör det, ofta med förundran.

"Fallet"

Ulrichs senaste bok är den lilla, märkliga *Faldet* (1990). Den handlar delvis om Parkinsons sjukdom, som har slagit sina

klor i Ulrich, men framför allt om sjukdomens möjliga skuld till att han störtned från den 68 meter höga Hanklit i Västjylland och slog sig halvt fördärvad. Liggande till sängs försökte Ulrich i en rad små etsningar skildra, vad som kan ha hänt då han föll, och sitt långsamma tillfrisknande efter fallet. Det är märkliga, gripande etsningar, en fallande figur upprepad och varierad, ett slumrande fabeldjur i rullstolen, och till sist mannen, som i ett drömsprång lämnar denna. Det är otroligt livsbejakande att följa hur han med undran betraktar sin sjukdom, sin olycka och sin sönderslagna kropp. Men denna undran är också envishet, och Per Ulrich vinner till slut, litet mer tillbucklad än förr, men med vakna ögon och ett speciellt Per Ulrichskt humör i behåll.

Övers: Christopher Nasser och Jonas Hansbo

Ur "Faldet"

Valberedning

en novell av Mats Miljand

Genom ett tekniskt missöde kom ett parti av denna novell att falla bort i förra numret. Vi återger här hela texten, med illustration av Hans Eliasson. Se vidare ledartiteln på sidan 4!

Red.

Ett år hade snart gått sedan HSB-föreningens årsmöte utsåg Lars-Gunnar Larsson till ordförande i valberedningen. Han mindes väl hur Pontus Persson som var ordförande för HSB i stan och tillika ordförande i Nya Folkboendet, den yngsta av HSB-föreningarna, låtit klubban falla i bordet med en högtidlig klang. "Jag finner Lars-Gunnar Larsson vald till valberedningens ordförande." Lars-Gunnar hade aldrig blivit riktigt förtrogen med klangen. Det kändes lika tungsamt varje gång föreningsklubban föll. Maktpåliggande. Som om hela folkrörelsesverige ställde sig bakom varje beslut och tvang just honom att ensam verkställa dem.

För att informera honom om de aktuella förhållandena hade nu Pontus Persson, som i dagligt tal aldrig kallades annat än Pepe, kallat honom till ett sammanträde. Och trots att han varit med i HSB-föreningen länge, och dessutom suttit med i valberedningen tidigare, kände han en viss stolthet och tillförsikt när han promenerade genom stan den klara men kyliga novembermorgonen. Han utgick från att det var viktiga saker han kallats att avhandla med Pontus Persson då denne var en upptagen man med många slevor i olika grytor.

Valberedningsjobbet utfördes vanligen i skymundan och Lars-Gunnar hade endast motvilligt tagit på sig arbetet. På den punkten var adjunkt Lars-Gunnar Larsson omvittnat noga. Ingen kunde beskylla honom för att fika efter poster eller ryktbarhet! På sätt och vis var uppgiften handfast och åtagandet var trots allt begränsat. Inte gav det innehavaren någon rörelsestatus heller, det skulle ingen tro.

I känsliga situationer, när det rådde starka motsättningar i HSB-föreningen, kunde valberedningen emellertid ha större politiska konsekvenser än de vanliga

medlemmarna i allmänhet förstod. Dess uppgift var ju att undvika öppna linjestrider och uppsplitande personstrider. Därför låg det alltid i styrelsens intresse att försöka beakta valberedningens arbete.

HSB-föreningens valberedning brukade inleda sitt arbete strax före jul med ett möte där den gick igenom förutsättningarna för det kommande arbetet. Särskilt de nya ledamöterna kunde behöva en introduktion. Vid detta möte brukade HSB-föreningens ordförande genom sin motsvarighet i valberedningen låta en del inofficiella synpunkter framföras angående hur den nya styrelsen borde komma att fungera mot bakgrund av de erfarenheter man gjort under det förlidna året. Det innebar att de båda förtroendemännen först måste träffas.

Sammanträffande var bestämt till klockan tio på lördagsmorgonen i Pontus Perssons hem. Lars-Gunnar Larsson anlände punktligt, sneddade mitt för den rätta adressen över från den solbelysta trottoaren upp på den skuggade på motsatta sidan och slog in koden på porttelefonen. Efter någon minuts väntan hörde han barnskrik ur den raspiga högtalaren och sedan hördes Pepe försöka överrösta dotterns ilska med sin morgongrumliga röst. Lars-Gunnar hade aldrig tyckt om porttelefoner. Det var något med den rollfördelning som är inbyggd i systemet som störde honom. "Jaa...?"

"Det är Lars-Gunnar Larsson."

Det surrade till i låset när Pepe tryckte på öppningsknappen uppe i sin lägenhet. Lars-Gunnar blev insläppt och tog hissen tre våningar upp och när han drog ifrån gallergrinden i den gamla hissen och klev ut i trapphuset var Pontus Persson redan i färd med att häkta av den rasslande kedjan från dörren. Ordföranden tog emot honom i en sliten blå morgonrock, långa trådar hängde ner från skörtet. Rocken var slarvigt hopsnörd och han förevisade till synes ogenerat sina slattriga kalsonger som gick i en ljust grönaktig ton. Flickan på hans arm hade morgongröten runt munnen och torkade just av fingrarna mot ordförandens rockkrage. Hon utgjorde hans andra barnakull. Pepe var omgift med en av Lars-Gunnars forna elever och egentligen var han väl lite för gammal för att gå omkring med barn på armen. "Men kärleken hade krävt större offer än så", tänkte adjunkt Larsson. Och förövrigt angick honom inte saken.

"Välkommen, stig in", sa ordföranden och steg åt sidan bakom dörren. Trots att Lars-Gunnar inte var många år yngre än Pontus Persson stod han förläget dröjande strax innanför tröskeln, osäker på vilken stil som passade. Han förstod inte vad det var som fick honom att känna sig löjlig, kanske var det Pepes självbelåtna sätt att föra sig trots sin påvra klädsel, kanske var det bara det att han föreställt sig en något högre grad av formalitet.

Lars-Gunnar kände sig handfallen och förvirrad inför Pontus Perssons muntert granskande ögon och ångrade omedelbart att han klätt sig i den alltför högtidliga kavajen. På något sätt avslöjade den honom i Pontus Perssons ögon. Kanske uppfattade Pepe honom, en medelålders gymnasieadjunkt, som en grönköping som inbillade sig att han kommit sig upp. Pepe skulle säkert sätta honom på plats. Det var bäst han var på sin vakt.

"Jag hoppas du ursäktar. Frugan jobbar idag, förstår du! Du kan väl sitta ner så länge!" sa Pepe. Hans leende rymde ett okynligt drag.

Lars-Gunnar satte sig i soffan i det ostädade vardagsrummet och väntade. Han var egentligen inte överraskad. Att låta folk vänta var ett beprövat knep för att få folk spaka. Så där hade han fått vänta utanför en major Grönbergs tjänsterum i Karlstad när han förklarade sig vara vapenvärdare under mönstringen. Det var fantastiskt så många konstiga idéer, så mycket oro och tvivel som kunde fara genom en människas huvud bara för att man satt och väntade! Det spelade ingen roll om man var ung eller gammal och erfaren. Självkänslan liksom bara blåste bort.

Det fanns inget Lars-Gunnar Larsson kunde göra annat än att låsas som ingenting och han väntade verkligen tålmodigt. Men efter en stund började tankarna ändå att fara på vilna stigar i hans huvud. När han tänkte närmare efter, insåg han — alldeles oavsett sin principiella inställning — att han aldrig skulle komma med bland de stora, de verkliga intelligenserna i rörelsens ledning. De som led så svårt med alla dem som likt han själv aldrig riktigt ville växa och mogna. Han insåg precis hur påfrestande det var för dem att alltid tvingas ligga åratat före i diskussionerna och vänta på att resten av rörelsens trögsallar skulle nå fram till dem. Ja, till slut väntade de väl inte längre. Dessa briljanta hjärnor, så fyllda av strategi och taktik, av vetenskapligt utvecklade kalkyler, förlorade givetvis tålmodet och genomförde det som måste göras utan att invänta resultatet av föreningsdiskussioner och kongressbeslut. Något annat vore bara dumt att vänta sig!

Det var naturligtvis bättre att ledningen ägnade sig åt att umgås med sina barn istället för att slösa sin dyrbara tid på idiotiska valberedningsordföranden som, uppklädda i bästa gåbortkavajen, bara bekräftade sin hundidentitet genom att slicka deras fötter. Varför hade han inte tänkt på det tidigare?

Ordföranden verkade ha slafsat färdigt med flickan inne i köket.

"Jag hoppas du kan vänta medan jag byter på henne", sa han och stående i dörröppningen sörplade han i sig det sista av teet ur en sådan där fänig mugg med en stor röd siffra på. Det var en nia som såg ut som en gubbe. När Pepe vickade

huvudet bakåt för att tömma muggen med tebladen och alltsammans såg det ut som om gubben trillade framstupa. Och det var just vad Lars-Gunnar vid det laget hoppades att Pepe Persson skulle göra. Vad menade Pepe? Skulle han gå hem igen med oförrättat ärende kanske och komma tillbaka nästa vecka?

Uppfylld av sina nya insikter satt Lars-Gunnar helt stilla i soffan utan att med en min röja vad han tänkte medan ordföranden gick tillbaka ut i köket och spottade teblad i slasken. Han frågade inte om Lars-Gunnar ville ha en kopp.

Till slut kom Pepe i kläderna och han dukade fram en slät kopp kaffe till dem båda innan det äntligen var det dags för det samtal han kallat Lars-Gunnar till.

"Jag hoppas det är okej för dig. Brödet har tagit slut förstår du."

"Javisst", svarade Lars-Gunnar. Det lät nästan näpet, men allting var vid det laget okej för honom. Han

hade förstått sin roll, kände sig mycket ödmjuk och glömde till och med bort att han och Birgitta bjudit Pepe på en god söndagsmiddag en gång. Så löjlig han varit nyss! Börjat inbilla sig en massa saker bara för att ordföranden var tvungen att ta hand om sin dotter! En kopp folkrörselekaffe var allt han behövde.

"Jag har lite ont om tid, förstår du. Jag hoppas du tycker att det är bra om vi kan få det här undanstökat så snabbt som möjligt?"

”Självklart”, instämde Lars-Gunnar. ”Man har bara ett liv. Man måste hushålla med det.”

”Alldeles min mening”, sa Pontus uppskattande och log. Han hade glömt att han nyss låtit Lars-Gunnar vänta i fyrtiofem minuter.

Med dottern skrikande vid sina fötter delgav så ordföranden Lars-Gunnar Larsson några förströdda synpunkter på valberedningens arbete, banaliteter som han måste ha vetat att Lars-Gunnar redan kände till. Han anförtrorde honom också några skvalerartade åsikter om sådant han ansåg vara brister i den nuvarande styrelsens arbetssätt.

”Jag menar att det är sådant som vi måste finna nya och bättre organisatoriska lösningar på. Jag överväger att under nästa styrelsemöte lägga fram ett diskussionsunderlag i frågan. Valberedningen bör följa utvecklingen av den diskussionen. Den kan komma att påverka de ställningstaganden ni måste göra i olika personfrågor.”

Slutligen överlämnade han, liksom i förbifarten, diverse lösryckta namnförslag.

”Det är upp till er att avgöra det här i valberedningen. Jag vill bara lämna några uppslag. Muntligen förstås. Det ska inte finnas papper på sånt här.”

Personerna han nämnde hörde alla hemma i kretsar som fanns i HSB-föreningens närhet, men de stod alla utanför dess egentliga gemenskap. Vilket betydde att de inte bodde i bostadsrätt och därför inte var medlemmar. Det var idel lokala kändisar, kommunala galjonsfigurer av det flitiga slag, som Lars-Gunnar Larsson så väl visste att det kära folkhemmet behövde ta till vara för sin framtids skull.

”Nyttigt folk”, sa Pontus menande. ”Sådana som kan bidra till att förankra HSB här i kommunen.” Han nämnde namnen eftertänksamt, ett och ett i taget, droppade dem på ett så lågmält sätt att Lars-Gunnar skulle uppfatta proceduren som en bisak. I själva verket var dessa namn det enda väsentliga han sa under samtalet. Genom dessa namn uttryckte ordföranden helt enkelt den politiska linje som han ville att valberedningen skulle följa.

Pepe reste sig från fätöljen, hissade upp axlarna strax under öronen och skakade sina långa armar som om han stelnat till eller börjat frysa under samtalet. Om det var så eller om han höll på att lösgöra sig från något som tycktes honom undermåligt var omöjligt att avgöra. Sedan gick han några lovar i lägenheten för att ge Lars-Gunnar tid att smälta signalerna och ställa eventuella frågor innan han deklarerade uppbrott.

Audiensen hade varat tjugofem minuter, effektiv tid. Pontus Perssons dyrbara tid medgav inte längre samtal.

”Jag måste hinna gå en promenad med flickan i parken innan Jessica kommer från

jobbet och sedan har jag ett viktigt möte på eftermiddagen. Jag hoppas att du har fått lite matnyttigt med dig till valberedningen nu.”

”Visst, visst”, sa Lars-Gunnar käckt. Men han måste be att få låna toaletten innan han gick. Han hade sett en stor ljus toalett i andra änden av hallen när han kom. Men innan han hann gå åt det hållet sa ordföranden: ”Du kan ta den där!” och visade honom på en dörr till vänster om ytterdörren.

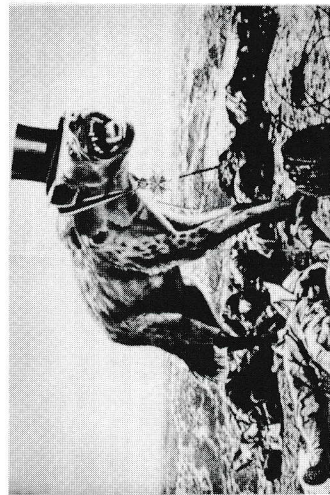
När Lars-Gunnar steg in genom den smala dörren och där bakom dölde sig ett obetydligt kyffe som sköt in under trapphuset som ett rävgryt. Taket lutade snett inåt och han hörde ljudet av träskor som slamrade nerför trappstegen på den andra sidan. Utrymmet var minst sagt snålt tilltaget. Lars-Gunnar, som ändå inte var över medellängd, fick klämma fast skjortan under hakan och åla sig ur byxorna. När han satte sig på stolen fick han böja huvudet under trappan och just som han satte sig slog knäna i väggen under handfatet. Han måste sitta snett på kanten som en lady i damsadel när han utträttade det han inte kunde hålla tillbaka.

Det var ett fint hus han bodde i, ordföranden, det kunde han trots allt inte neka till. Ett kulturhus i centrala stan och inte vilket HSB-hus som helst! Pontus Persson hade under stor diskretion förhandlat med den socialdemokratiska majoriteten i kommunstyrelsen om en pietetsfull renovering av det rivningsfärdiga huset mot att HSB fick bygga nya bostadsrätter på resten av tomten...

Han hade knappt avslutat tanken när han upptäckte att han inte kunde utföra den nödvändiga cirkelrörelsen med armen utan att slå armbågen i väggen. Han var tvungen att resa sig halvvägs och luta huvudet framför sig tills han stirrade ner i det brunrostiga handfatet, alldeles i höjd med smutsranden som löpte runt skålen ungefär halvvägs från botten.

Medan han stod där med skjortfliken i munnen och rumpan i vädret kunde han inte låta bli att tänka att Pontus Persson, HSB-föreningens ordförande och tillika ordförande i Nya Folkboendet, exakt visste vad som försiggick därinne och han ångrade att han låtit sig luras på det här sättet. Han hade gått hem till Pontus Persson bara för att få skit på fingrarna. Och det fanns bara kallt vatten i kranen och ingen tvål!

Till slut lyckades han i alla fall gnugga sig ren. Han tvättade händerna i det kalla vattnet, krånglade på sig byxorna och trasslade sig ut från kyffet som inrymde toaletten. Lars-Gunnar tog ett sammanbitet farväl av Pontus Persson som log blott och envisades med ett långt och varmt handslag med den vänstra handen på hans underarm, så som man under lång tid haft för vana att göra vänner emellan i folkrörelsesverige. Sedan, på väg ner i hissen, luktade Lars-Gunnar på händerna. Det doftade fortfarande om dem. ■

Texten till detta fotomontage av John Hearfield blev tyvärr översatt i nr 1/91. Hearfield använde gärna slagkraftiga, rimmade texter som samspelar med montagen.

"Krieg und Leichen — immer noch Hoffnung der Reichen" kan alltså (utan literära anspråk) översättas med "Krig och lik — alltiämt de rikas hopp".

ANNONS

HERR K — EN PASSIONSHISTORIA

Är en bilderbok som sammanfattar konstnären **TORSTEN JURELLS** arbete med reliefsviten Herr K — En Passionshistoria.

TEXTENS FÖRVANDLING av L. André och M. Fors är en resonerande text om förhållandet mellan Jurells

arbete och Franz Kafkas roman *Processen*.

Format A5, klamrad med exklusivt skyddsomslag. 64 sid. varav 17 i färg. Hela reliefsviten i praktfullt färgutvikl

Språk: svenska/franska.

Respit bokförlag —

Strasbourg

C:a pris i handeln är 109:-

Genom **Förr och Nu** hittar Du Herr K — En Passionshistoria för 85:- + porto 10:-/best.

Ange namn! Sätt in 95:- på Pg 28 62 66-2 (T. Jurell)

Mozart-året 1991 — några aktuella böcker av Margareta Zetterström

Tycka vad man vill om jubiléer och årtals-exercis (varför skulle Mozarts aktualitet vara större 1991 än, säg, 1990 eller 1992?). Det nu aktuella 200-årsminnet har dock onekligen haft det goda med sig att det både påverkat konsertverksamheten i Mozart-vänlig riktning och satt sprått på bokförlagens utgivning.

Det var redan för några år sedan som förlagsredaktörerna började få Mozart-vittring. De anade det växande intresse som skulle följa i jubileets spår och har nu påpassligt sett till både att utge nya Mozart-böcker och att dra fram nya upplagor av äldre verk. Att idag agera vägvisare i den svenskspråkiga Mozart-litteraturen är därför ett ganska tacksamt värv. Det finns en hel del böcker att välja mellan men, som det snabbt visar sig, be-

tydligt fler om människan Wolfgang Amadeus Mozart än om kompositören.

Musiken

När det gäller Mozarts musik är Alfred Einsteins klassiska monografi, som nu finns tillgänglig i ny upplaga, fortfarande oöverträffad. Den bär visserligen undertiteln *Människan och*

verket, men de inledande avsnitten om kompositörens "karaktär" och förhållande till sin omgivning är bara ett kort preludium till det som är bokens kärna, en mycket initierad beskrivning av kompositörens alla verk. Einstein förutsätter att läsaren redan känner Mozarts liv och koncentrerar sig i stället på att teckna dennes musikaliska profil, ibland rentav med notexempel, belyser strukturen i enskilda kompositioner, karaktäriserar Mozarts förhållande till tra-

Soprano Voluntary *Paganini* (N. 92 in *Opus. 4* Catalog) ;
Violoncello *Non Presto*
Violoncello *Non Presto*
Violoncello *Non Presto*

Detalj från första partitursidan av Jupitersymfonin, K 551.

ditionen, vad som formade honom som musiker och tonsättare och på vilka punkter han revolterade och bröt ny väg.

Om man sedan kompletterar Einsteins bok med Folke Tömboms Köchel-guide, som är en regelrätt uppslagsbok över Mozarts samtliga kompositioner i nummerordning, då är man ordentligt rustad för alla tänkbara upptäcktsresor i Mozarts musikaliska värld, har tillgång både till karta och kompass och behöver inte gå vilse.

Människan

Den lyssnare som lockad av Mozarts musik också vill lära känna människan därbakom rekommenderar jag som första läsning Nils-Olof Franzéns biografi från 1978, nu utgiven i ny upplaga. Det är en populär och trivsamt skildring såväl av

Mozarts person som av hela hans kulturmiljö i vidaste mening. Boken har en strikt kronologisk uppläggning, sträcker sig — bokstavligen — från vaggan till graven. Den är på sitt sätt mycket konventionell men gedigen, tillförlitlig och präglad av en grundläggande portion sunt förnuft. Här är verkligen inte plats för äventyrliga spekulationer och vidlyftiga kannstöperier.

Wolfgang Hildesheimers bok är lika läsvärd som Franzéns men av helt annat slag. Här rör det sig om en elffångd romanmanförfattare vars syfte är att spränga de gamla tidens romantiska Mozart-bild i bitar. Hildesheimer polemiserar vilt mot tidigare Mozart-uttolkares högspråkade genidenyrkan och idealistiska grundsyn. Boken är, kan man säga, en enda lång — och synnerligen välskriven — litterär

essä, lika spännande och inspirerande att läsa som vore den en roman, vilket den på sätt och vis också är. När Hildesheimer ger sig in på musikens område gör han det som uttalad "amatör", en Mozart-älskare utan expertens sakkunskap, en "lekman" som dock genom sin högst personliga, och antiromantiska, utgångspunkt berikar den traditionella Mozarttolkningen med en hel del okonventionella och friska synpunkter. Läsaren bör dock, det är mitt råd, närma sig Hildesheimer med viss kritisk skepsis och inte utan vidare ta varje påstående för givet.

Där både Franzén och Hildesheimer anlägger ett kronologiskt och heltäckande fråg vaggan till graven-perspektiv, gör den amerikanske musikforskaren H.C. Robbins Landon precis tvärtom. Han har

som studieobjekt utvalt ett enda år, Mozarts sista levnadsår, och gått till verket som en regelrätt "detektiv", granskat alla tillgängliga källor och dokument, allt i ambitionen att göra rent hus med den flora av myter, spekulationer och falsarier som ända sedan 1700-talets slut omgärdat kompositörens sista verk (och även själva hans död) och som i våra dagar kulminerat i och med filmen *Amadeus*. Resultatet har blivit en saklig, om än något faktaspäckad och "torr", skildring av Mozarts ekonomi och boendestandard 1791, hans resor och engagemang, hans sista storverk (*La clemenza di Tito*, *Trollflöjten* och *Requiem*) samt av den sjukdom som lade honom i graven. I polemik mot tidigare biografer skriker också Landon till hustrun Constanzes försvar och tecknar

[illegible]

ett övervägande positivt och, som det tycks, rättvisande porträtt, helt olik den nidsbild vi tidigare känner.

Landons bok är ett intressant komplement för den som redan kan sin Mozarts men definitivt inte en bok för "novisen".

Minst oundgänglig av de böcker som utkommit den senaste tiden är utan tvekan den som handlar om relationen mellan far och son. Florian Langegger är en österrikisk psykiater och psykoterapeut som placerat både Leopold och Wolfgang på analyssoffan och därvidlag framför allt använt deras korrespondens som underlag för analysen. Synpunkterna och slutsatserna är i vissa fall självklara (och därför ointressanta), i andra fall tvivelaktiga (och därför också utan intresse). Musiken lyser skildringen igenom totalt med sin frånvaro. Bokens enda förtjänst är att den sätter in Mozarts brytning med ärkebiskopen i Salzburg (och därmed med det feodala samhällslivet i stort) i ett större socialt sammanhang, i ett tidshistoriskt skeende präglad av 1700-talets upplysningsideal, av den amerikanska självständighetsförklaringen och, inte minst, den franska revolutionen.

Breven

När den biografiska litteraturen är som bäst skänker den värdefull kunskap om Mozart och hans verk. Men det är ändå en upplevelse av helt annat slag att läsa Mozarts egna brev, att höra hans egen röst i stället för eftervärldens beskäftiga kör av uttolkare. Vi har nu också till 200-årsminnet begåvats med inte mindre än två olika utgåvor av Mozarts korrespondens och kan därför med egna ögon se hur dum och enfaldig Langegger gör sig när han avfärdar dessa brev som "mer uppskattade än de förtjänar".

Den ena utgåvan, som bär titeln *För evigt Din*, är en tunn volym, en vacker liten bok för nattduksbordet bunden i rött linne. Det är ett strängt sovrat och sparsmakat urval av Mozarts brev. För själva urvalet svarar Wolfgang Hildesheimer och breven är valda för att belysa vissa återkommande "teman" i tonsättarens korrespondens: "längtan efter självständighet och frihet; ett kort, ibland våldsam samt euforiskt njutande av denna frihet; fattigdom och längtan efter en uppfyllelse som han själv kallade ett 'skönare liv'."

Anna Maria Thekla Mozart, "Bäse"
Blyerts-teckning 1777—78

Urvalet belyser människan Mozart mer än musikern. De nojsiga bajsskämten i breven till kusinen Anna Maria Thekla i Augsburg, Bäse kallad, och kärleksbrevet till hustrun Constanze anses här självklart viktigare än de brev som avhandlar olika musikaliska spörsmål. Det är, kan man lite elakt säga, en utmärkt bok för människor som vill markera ett musikintresse de inte äger, men samtidigt en bok som, om den råkar i rätta händer, mycket väl kan locka till läsning av den

andra brevtgåvan, den som är fullständig och komplett, utan förkortningar och utslutningar.

Mozarts brev heter denna sexhundra sidor tjocka volym och det är Nils-Olof Franzén som, på ett mycket förtjänstfullt sätt, svarar för översättning och kommentarer. Man kan här verkligen tala om en kulturgärning, en stor och viktig insats för att öka vår kunskap inte bara om människan och kompositören Mozart utan också om 1700-talet som historisk epok, om den brytning mellan gammalt och nytt

Constanze Mozart. Litografi efter anonym oljemålning, 1783.

som på ett så typiskt och enastående sätt kommer till uttryck både i Mozarts personliga levnadsöde och i hans musik.

Det första brevet är daterat Salzburg 1769 (Mozart var då tretton år gammal men redan en fullfjädrad musiker), det sista Wien oktober 1791, ett par månader före hans död. Och även om de nu skulle ha rätt som hävdar att Mozart endast på musikens område ägde verkligt djup och omfattande "bildning", så är han likafullt en storartad brevskrivare med ett mycket

friskt och levande språk. När han släpper loss skriver han i en snabb och medryckande staccato-stil, spontant, talspråksmässigt, nervöst och rastlöst fladdrande, ett rytmiskt och musikaliskt språk som dessutom har kvar hela den folkliga resonansbotten, med rötter i medeltidens karnevalskultur, som 1800-talets borgerlighet sedan av pryddhet och klassmässig inskränktethet gjorde sig uravva.

Själv uppskattar jag allra mest Mozarts musikaliska kommentarer, fackmannens utsagor om inkompetenta violinister (*Han kunde inte spela ens fyra takter felfritt. Hans fingrersättning var usel, och frasering hade han ingen känsla för*), om undermåliga operasångerskor (*Hon sjunger genom näsan och ligger alltid en fjärdedelsnot efter eller före. ...! hon öppnar inte munnen utan hon bara gnäller fram tonerna*), om sångerskor som vinner hans bifall (*När hon håller ut en ton i ett par takter, förundrar jag mig över hur vackert hon gestaltar crescendo och decrescendot. Drillarna tar hon ännu långsamt, vilket gläder mig mycket, ty då blir de så mycket renare och klarare när hon sedan vill ta dem fortare*), om instrumentmakaren Steins fantastiska pianoforten (*När jag slår an starkt, vare sig jag låter fingret ligga kvar eller jag lyfter det, så upphör tonen så snart jag har frambragt den. Hur jag än slår an, så är tonen alltid jämn. Den klirrar inte, den blir inte starkare, inte svagare, och den utblir aldrig; den är med andra ord helt jämn*), om en omöjlig lien pianoelev (*Hon kan aldrig bli tillräckligt snabb, eftersom hon fullkomligt bemödar sig om att göra händerna tunga. Hon kommer aldrig att tillägna sig det nödvändigaste, svåraste och mest centrala i musiken, nämligen att*

hålla takten, eftersom hon från allra tidigaste år har gjort allt vad hon kan för att inte lära sig spela i takt), om konsten att rubatera på klaver (Att jag alltid exakt kan hålla tempo, det väcker allas förvåning. De kan absolut inte fatta, att i tempo rubato i ett Adagio skall vänstra handen hålla sig strikt till den angivna takten. För dem är det självklart att vänstra handen skall följa den högra), om konsten att vandra mellan tonarterna (Han modulerar så ohyggligt att det verkar som om han ville slita av håret från ens huvud) och om svårigheten att spela prima vista (När man spelar fort kan man låta både höger och vänster hand byta ut vissa noter utan att någon vare sig ser eller hör det. Men är det vackert? Och vari består konsten att spela prima vista? Jo i detta: att spela stycket i det tempo som är föreskrivet. Att, precis som det står, spela alla noter, förslag etc. med all tillbörlig uttrycksfullhet och smak, så att åhöraren tror att den som spelar stycket också har komponerat det).

Av Mozarts brev kan vi sluta oss till att han ofta skrev sina arior för bestämda sångare (Jag är mån om att en aria skall passa en sångare lika bra som ett välstytt klädesplagg), att han hyste en särskild förkärlek för klarinetten som blåsinstrument och blev lyckligare ju numerärt större orkestrarna var, att han såg människorösten som förebild för vibrato inte bara i fråga om stråkinstrument utan också, paradoxalt nog, för pianot där inget vibrato tekniskt sett är möjligt. Vi blir också påmind om att Mozarts virtuositet som pianist inte var "medfödd" utan en högst förvärvat talang som kostat honom mycken möda (Han följde oupphörligt med blicken mina fingrar

när jag spelade, och sen sa han alltid: "Gode Gud, jag måste arbeta i mitt anletes svett när jag spelar, och ändå får jag inga applåder, men för er, min vän, går det ju som en dans! Jag svarade: 'Ja, men jag fick också anstränga mig för att nu inte längre behöva anstränga mig.'"). Och vi får inte minst vittnesbörd om hans estetik (Men känslorna må vara höftiga eller ej — de får dock aldrig uttryckas så, att vi känner avsmak. Inte ens när musiken skall skildra den mest fruktansvärda förlopp, får den sära vårt öra, den måste glädja oss, den måste alltid förbli musik).

Från barn- och ungdomsårens Italien-resor berättar Mozart i breven hem till Salzburg att han lärt sig spela boccia och att hans fingrar är "trötta trötta trötta trötta av allt notskrivande". Han frågar oroligt hur hunden Miss Bimpes och vår herr Kanarie mår och visar ofta prov på underfundig humor (Ovanpå har vi en violinist, under oss en till, bredvid oss en sånglärare som ger lektioner, och så, i rummet mitt emot vårt, en oboist. Det är roligt när man komponerar! Man får massor av idéer!). Under senare konsertresor klagat han ofta över att han får klockor i stället för reda pengar som betalning. Att bajs-skämten tillhör umgängeskulturen i hans närmaste omgivning, och inte bara är täckmantel för kurtisen med kusinen, märker vi när de också uppträder i breven till mamman (Folk vi möter här och var vilka träck i magen har. Men det släpps så gärna ut förr'n kalaset nått sitt slut. Högljutt fjärtar de om natten utav bara katten. Hit kom alla fjärtars konung, vilkens fjärtar luktar honung. Föga skön dock är hans röst, vreden kokar i hans bröst. Vi är här sen åtta dar, varje dag vi skitit har) och till och med i breven till

den "stränge" pappan (Pappas herr son hostade, pinkade och sket sängen full i natt). Vi får också i breven till hustrun handfasta bevis för hans erotiska frispråkighet (Red då ditt kära, sköna näste riktigt fint, för den lille skojar'n förtjänar det verkligen, han har uppfört sig mycket bra och önskar inget högre än att ta din skönaste ... i besittning. Kan du tänka dig, att medan jag skriver detta, så smyger han upp mot bordskanten och tittar frågande på mig. Jag ger honom resolut en näsnaipp men den slyngeln är alltför... Och nu är den kanalen så upphetsad att han knappt står att tygla).

Mozart hade som konstnär en stor och brinnande självkänsla (När jag märker att någon ser ner på mig och ringaktar mig, då kan jag vara stursk som en babian). Han kände sitt värde och vägrade — liksom Figaro — att böja sig för bördsgu-ment (Hjärtat allena adlar en människa: och även om jag inte är greve, så har jag kanske mer heder i kroppen än många greve. Och en man må vara betjänt eller greve — så snart han skymfar mig är han en knöl).

Mozart skämtade i sina brev respektlöst om aristokratin (Det var en massa adelsfolk där: hertiginnan Lortröv, grevinnan von Pinkenstein, och vidare furstinnan Skitlukt och hennes två döttrar, som emellertid redan är gifta med två furstar Isterbuk von Grissvans). Han hatade att vara i tjänst hos ärkebiskop Hieronymus Colloredo, kallade denne ärkelymmel, jubelidiot, människoplågåre och utvecklade ett nästan revolutionärt ursinne i det brev av den 9 maj 1781 där han för pappan berättar om sitt stora och avgörande steg, beslutet att för gott lämna tjänsten i Salzburg.

Leopold Mozart. Porträtt ur hans violinskola. Gravyr av Jacob Andreas Fridrich.

bädd, det högstämde och allvarliga brev där han kallar döden "nyckeln till vår sanna salighet", det brev som skulle bli det sista ordet i denna dialog mellan generationerna. Men vi kan också av breven från Mozarts sista år se hur hans humor och skojfriskhet levde kvar ända in i det sista. I oktober 1791 berättar han till exempel för hustrun om hur han under en föreställning av *Trollflöjten* från salongen plötsligt sprang ut i kulisserna och satte i gång klockspelet på "fel" ställe så att Schikaneder, som spelade Papageno,

alldeles kom av-sig och högt och ljudligt ropade "håll klaffen!"

Gåtan Mozart brukar det ofta talas om. Jag kan dock inte se något speciellt gåtfullt i hans väsen annat än en osedvanligt stor musikalisk begåvning. Han var en hårt arbetande, disciplinerad konstnär som satte musiken över allt annat i livet. Innan det riktigt var historiskt möjligt föresatte han sig att slå sig fram som frilans, som fri konstnär, därav hans många svårigheter och problem under de senare levnadsåren. Upphovsmannarätten var ju vid denna tid inte lagligt reglerad och Mozart blev, som de flesta av dåtidens kompositörer, ofta snuvad på honorar. Pappa Leopold hade därför, på sitt sätt, rätt när han varnade sonen för den frie konstnärens otrygga liv och i breven målade upp en en ytterst hofull framtidsbild (*Och nu beror det endast på ditt förnuft och ditt levnadssätt om du skall bli vilken kompositör som helst, snart glömd av alla, eller om du vill*

Recenserade böcker:

- Alfred Einstein. MOZART. Människan och verket. Övers. Kajsa Rootzén. 381 s. Norstedts 1989. Pris: ca 157:-
 ISBN 91-1-883942-8
 Nils Olof-Franzén. MOZART OCH HANS VÄRLD. En biografi. 261 s. Natur och Kultur 1991. Pris: ca 250:-
 ISBN 91-27-02169-6
 Wolfgang Hildesheimer. MOZART. Övers. Margaretha Holmqvist. 388 s. Norstedts FAKTAPOCKET 1988. Pris: ca 62:50
 ISBN 91-1-853161-X
 H.C. Robbins Landon. 1791 — MOZARTS SISTA ÅR. Övers. Birgitta Dalgren. 261 s. Natur och Kultur 1990. Pris: ca 300:-
 ISBN 91-27-02049-5
 Florian Langeegger. MOZART FAR OCH SON. Ett psykologiskt växelspel. Övers.

- Karin Löfdahl. 156 s. Natur och Kultur 1986. Pris: ca 165:-
 ISBN 91-27-01649-8
 Wolfgang Amadeus Mozart. FÖR EVIGT DIN. Brev från Wolfgang Amadeus Mozart. I urval och med inledning och kommentarer av Wolfgang Hildesheimer. Övers. Eva Liljengren. Ill. Gunnar Brusewitz. 210 s. Bokförlaget T. Fischer & Co. 1990. Pris: ca 191:-
 ISBN 91-7054-645-2
 Wolfgang Amadeus Mozart. MOZARTS BREV. Övers. och kommentarer Nils-Olof Franzén. 639 s. Natur och Kultur 1991. Pris: ca 340:-
 ISBN 91-27-02757-0
 Folke H. Tömbom. MOZART. Köchel 1 — 626. 254 s. Legenda 1991. Pris: ca 120:-
 ISBN 91-582-1641-3

sluta dina dagar som en berömd kapellmästare om vilken eftervärlden skall läsa i böckerna? Om du skall låta något fruntimmer spärra in dig i en stuga full av svältande barn, där du sen skall ligga och dö på en halmmadrass? Eller om du lugnt vill möta döden ärad och aktad av hela världen efter att ha levat som en god kristen och ha sört för din familjs bästa?)

Men Mozart lydde inte sin far. Han valde inte slaveriet, och tryggheten, på frihetens bekostnad. Han var ett barn av den nya tiden. Kanske är det just därför hans musik talar så starkt till oss än idag. Mozart uttrycker i toner den frihetslängtan och skönhetslidelse som också är vår, vi som lever i samma Europa, två århundraden senare. Därför bör jag kanske också som avslutning på denna rundvandring i Mozart-litteraturen slå fast en gång för alla att det inte är de skrivna orden utan den klingande musiken som — självfallet — bör stå i centrum detta Mozart-år.

Tre meddelanden från redaktionen:

1 Förr och Nu har beslutat att göra nummer 1/92 till ett specialnummer om Jean-Paul Sartre. Drygt tio år efter sin död är han lika viktig som någonsin.

I december 1990 publicerade *Les Temps Modernes* ett specialnummer tillägnat Sartre, *Témoins de Sartre*, två fullmatade volymer på sammanlagt 1422 sidor.

Pierre Lepage skrev den 14 december 1990 i *Le Monde*:

"Det var lätt för Claude Lanzmann och för gruppen kring *Les Temps Modernes*, som han leder sedan *Simone de Beauvoirs* död, att göra ett utmärkt hyllningsnummer till Sartre. (...)

Var och en har sin röst och sin ton, helt olika var och en av de andras om det inte vore för att de uttrycker en och samma önskan: att vittna om Sartre, dvs vägra föra honom för att i stället försöka konfrontera sig med honom. Inte tala om död och frammanför dennes minne, utan föra en dialog, ibland hårt, med en samtida."

Redaktörer för Förr och Nus specialnummer blir Lars Andrée och Marianne Fors, som nås på tel. 00933-88606332.

Adress: 16, rue Sleidan, F-67000 Strasbourg, Frankrike.

2 Förr och Nu har inlett ett redaktionellt samarbete med FiB-juristerna, Fler skarpa pennor kommer alltså att berika innehållet i vår tidning, bl. a. med artiklar om tryckfrihet och folkrätt. Hans Furuahagens artikel på sidan 10 är det första konkreta resultatet av detta samarbete. Vi välkomnar FiB-juristerna!

3 De läsare som inte är prenumeranter bör snart bli det. Helår kostar 180:-, stödprenumeration 250:- eller mer. Förr och Nus postgiro är 35 60 72-9.

Trevlig sommar!

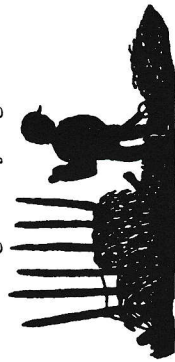
Recensioner

Red. Mats Miljand

Lars Åke Augustsson och Stig Hansén. **PÅ SPANING EFTER SOCIALISMEN.** Intervjuer med Sten Andersson, Lillemor Arvidsson, Villy Bergström, Leif Blomberg, Anders Ehnmark, Lars Engquist, Anna Hedborg, Göran Johansson, Anna Lindh, Mona Sahlin, Harry Schein och Margareta Svensson. 155 s. Ordfront 1991. Pris: ca 162:-

ISBN 91-7324-376-0

Marxisten bör beskriva det som sker i det som synes ske, som det håll åt vilket lågtrycket rör sig oberoende av riktningen hos de vindar som blåser runt dess centrum. Han balanserar på en skör tråd av framtidsförutsäggande verklighetsbeskrivning över konspirationsteoriernas avgrund. Den som en gång sett några lyckade nummer på den linan vill inte gärna nöja sig med mindre.

Den här boken befattar sig, som ledande socialdemokrater säger, med ytan, en tack-sam angreppspunkt för den som vill tränga in därunder. Som den freudska patientens drömbeskrivning är den dock otillräcklig som underlag för analys. Analytikern måste också få veta bl. a. vad patienten faktiskt gjorde dagen innan drömmen. Vilka beslut har kommunalrådet fattat dagen före intervjun? Vilka står i hans kalender veckan därefter?

Det samlade intrycket av dessa tolv intervjuer är håglöshet. Med vad finns under den ytan?

Ingemar Folke

III. Kaj Stuart-Beck

fortfarande och byggnadsarbetarna är sig lika. Men de har försvunnit ur konsten.

Albin Amelin (1902-1975) använder vidvinkel och kryper tätt in på de personer han skildrar. Miljön blir just miljö, en dekorativ fond mot vilken personerna framträder. Också färgerna. En järnväg i skimrande solgul färg, lokstallar i oskuldsskalligt vitt, ett järnverk i blodrött, hela bilden lyser kraftfullt.

Alla som läser den här recensionen borde köpa den synnerligen vackra boken med Albin Amelins litografier från Carlssons förlag för att på så sätt kunna illustrera samtal med vänner och bekanta. Trycket är fint, färgåtergivningen utmärkt. Kort sagt: en konstbok väl värd sitt pris.

Lars André och Marianne Fors

Amelin Albin. **LITOGRAFIER.** Inledning Torsten Bergmark. Stort format. 22 bilder i färg. 30 s. Carlssons 1990. Pris: ca 322:- ISBN 91-7798-376-9

Torsten Bergmark skriver: "Just nu kan både Amelins konst och hans optimistiska tro på konsten som en folkets egendom förefalla anakronistiska — i otakt med tiden. Många av de arketyper han skildrar är på väg att försvinna, bortrationaliserade i en omvandlingsprocess, som man för tjuugo år sen knappt kunde föreställa sig."

Lantarbetaren finns inte längre, Folkets Hus har förvandlats, Timmerflotningen har upphört. Men Norrbottens Jernverk finns kvar. Om man vill så kan man fortfarande porträttera fyra järnverksarbetare på bron med järnverket i bakgrunden. Vi fiskar

Isaak Babel. **SOLNEDGÅNG OCH ANDRA NOVELLER.** I urval och översättning av Stefan Lindgren. 248 s. Ordfront 1988. Pris: ca 145:-

ISBN 91-7324-303-5

Första gången jag läste Babel fann jag honom alltför socialrealistisk med gullig och positivt trams. Jag har nu tvingats revidera min Babelbild. Babels värld är mer mångfasetterad än så, dock alltid realistisk. Här finns Chagalls fiol och ånglar som tappar vingarna, franska fnask och Jesus och Tjeckan, för att inte tala om maffian à la Kaukasus.

Babel far kors och tvärs över den euroasiatiska kontinenten och bedriver journalistik, så måste nämligen många av novelerna ses, dock alltid med Odessa och dess judiskamiljö som referenspunkt. Hos Babel är det nuet som gäller, det är tiden som föder händelsen även då allt berättas i döform. Språket är sparsmakat och adjektivfattigt — ögat kan trots allt inte registrera alla nyanser. Jag är själv ingen Babelfantast, men jag är säker på att han kommer att hitta de sina.

Christopher Nasser

son Willy Bergström och Dan Andersson publicerat (senast i DN den 14/4) så ser jag att också de står därmed de centrala frågorna obesvarade. Hur skapa arbete och tillväxt i Sverige omgivet av ett alltmer integrerat Europa?

Att det inte är tillräckligt att peka på de fördelningspolitiskt negativa effekterna av den nyorientering som Sverige genomgår torde socialdemokraterna bittert få erfara i valet i höst. Det behöver man inte vara arbetarfientlig för att inse. SAP har klämts illa mellan verkligheten, den föräldrade retoriken och inre slitningar när samhällsutvecklingen gått från skördetidens uppbygge av välfärden till förvaltning och förmyselse av den i en snabbt föränderlig omvärld.

Här finns inte utrymme att diskutera detta delikata dilemma, men att varje regeringsdugligt parti måste ha ett trovärdigt ekonomisk-politiskt program, som svarar mot de problem landet står inför, är väl närmast en självklarhet. SNS-ekonomerna har ett. Det behöver inte nödvändigtvis vara det bästa, men vem har ett annat?

Mats Miljand

Lars Bergman, Ulf Jakobsson, Mats Persson, Hans Tson Söderström (red). SVERIGE VID VÄNDPUNKTEN. Konjunkturrådets rapport 1991.132 s. SNS Förlag 1991. Pris: ca 155:-

ISBN 91-7150-399-4

Rapporten fastslår att Sverige nu lider av en akut kostnadskris med åtföljande långsam produktivitetstillväxt, lågt sparande, ökande arbetslöshet och växande problem inom den offentliga sektorn. Man konstaterar att den svenska modellen misslyckats, att den tredje vägens politik bara skjutit de strukturella problemen framför sig, och att den s. k. akkommodationspolitiken nått vägs ände, dvs. att regeringen inte längre genom sin ekonomiska politik kan motverka störningar av olika slag så att effekterna av de underliggande obalanserna inte omedelbart slår igenom.

Det skulle bara vara alltför enkelt att avfärda dessa nyliberala professorer och docenter med moralisk indignation, då de accepterar arbetslöshet som ett ekonomiskt-politiskt medel och inte ger fördelningspolitiken särskilt stort utrymme, utan tvärtom talar om behovet av större inkomstspridning. Det är ju att slå direkt mot det som varit socialdemokratins och LO:s kärnfrågor och legitimerat deras stora samhällsinflytande.

Om man istället frågar sig vilka alternativ till SNS-rapportens politik som står Sverige till buds, har man svårt att finna svaren i någon annan riktning än den som Feldt misslyckades med att driva, och som i långa stycken stämmer överens med SNS-ekonomernas.

Och även om jag är beredd att skriva under på varje stavelse i de debattartiklar

Anna Larina Bucharina. I MINNETS LABYRINTER. Ett liv i skuggan av Stalin. Övers. Hans Björkegren. Ill. 453 s. Natur & Kultur 1991. Pris: ca 280:-

ISBN 91-27-02239-0

Ondskans verklighet och det godastålmod. Jag kan inte formulera det annorlunda; det är om detta Anna Larinas bok handlar. Vi känner ju alla historien, det är sovjetiskt trettiotal, moskvarättgångar, utrotandet av Lenins gamla garde, stalinismens triumf. Anna Larina är internerad som varande hustru åt en "fosterlandsförrädare". Hon redogör minutöst för sina lägerminnen, detaljerna och namnen är tydliga som i en roman, sidorna fylla av tortyr, grymhet, svek, hat och denna ondska som bara en ideologisk totalitarism kan nära. Hon var tjugofyra år, hon hade nyss fött sitt första barn och maken Bucharin var just skjuten.

Jag saknar referenser att kommentera hennes skildring. Den har skrivits förr, och den delas ju av många miljoner. Men det känns som en moralisk skyldighet att skriva om hennes bok, för även om tjugofyra år flutit och det utopiska ruset lagt sig bör man inte lägga glömskans ludd över sitt försvar av stalinismens ogärningar. Larinas bok är ett av alla dokument som visar att 30-talet var det kanske mörkaste av decennierna för sovjetfolken, "stort" bara i sin utdragna ondska. 30-talet var det årtionde när leninismen renodlats till folkterror, när "folket blivit sin egen fiende" och när grunden till Sovjetunionens sextioåriga elände lades på alla samhällsfronter.

Endast med metafysiska begrepp kan denna historia omfattas, endast om vi erkänner ondskans realitet och det godas uthållighet kan vi förstå Anna Larinas lägerliv och hennes överlevnad. Även detta

är ett nederlag för leninismen. Efter arton år återser Larina sin son. Efter femtio år rentväs Bucharin från de falska anklagelserna.

Jan-Olov Nyström

Albert Camus. ANTECKNINGAR. 1935-1942. Övers. och förord Anna Säf-lund. 231 s. Interculture 1990. Pris: ca 142:-

ISBN 91-86608-64-9

I sina arbetsanteckningar för åren 1935-1942 skriver Albert Camus: "Jag tänker inte resignera. Med all den tystnad jag är mäktig skall jag protestera ända till slutet. Det finns ingen anledning att säga att 'jag måste'. Det är min revolt som är rätt. Och denna glädje som vandrar fram genom världen som en pilgrim, den vill jag följa steg för steg."

Under samma period sker konceptionen av bl. a. *Främlingen*, *Pesten*, och *Myten om Sisyfos*.

Både till form och innehåll är anteckningarna märkvärdigt asketiska: ingen omgivning, inga sammanbindande formuleringar, absolut ingen tidskrönika, nästan inga människor — hela tiden korta nästan aförlistiska iakttagelser: "En man (J.C.) har bestämt sig för ett näraliggande datum då han tänker dö. Det övertag han får över sociala och andra myndigheter är häpnadsväckande."

Lars Andrée

Sven Delblanc. IFIGENIA. Berättelse i två upptåg. 173 s. Bonniers 1990. Pris: ca 187:-

ISBN 91-0-047985-6

Den 18 augusti 1674 uppfördes för första gången Jean Racines teaterpjäs om Ifigenia. I pjäsen diskuteras man moral och religion. Det står skrivet att publiken grät men Racine lät Ifigenia överleva.

År 1990 publicerar Sven Delblanc sin version av *Ifigenia*. I centrum för berättelsen står diktaren Demodokus, full, stinkande och vidrig. I en vision dräper Delblanc Ifigenia.

Vad uppnår Delblanc med denna kliniska ellersyntetiska eller berättartekniska fylla? Vore Demodokus ett dolt självporträtt så skulle något vara vunnet. Men jag frågar mig om Sven Delblanc på allvar upplevt fyllesuget, moralen eller religionen.

Inga Gustafsson

Georges Duby. SÖNDAGEN VID BOUVINES — den 27 juli 1214. Övers. Jan Stolpe. 250 s. Atlantis 1990. Pris: ca 207:-

ISBN 91-7486-873-X

Vetenskap skall inte i första hand vara rolig. Kan man däremot skriva underhållande utan att det vetenskapliga värdet blir lidande är det beundransvärt. Georges Duby har i *Söndagen vid Bouvines* så gott som fullständigt lyckats med detta.

Med utgångspunkt i ett slag mellan framför allt Frankrike och Tyskland 1214 formar han en magnifik analys av det centraluropeiska feodalsamhället. Här penetreras tidens krigföring och krigar-

moral, de tre ståndens syn på varandra, kungens och kyrkans symbolvärde m. m. Dessutom ges en god inblick i de politisk-religiösa motsättningar som ledde till kriget och slaget, samt dess konsekvenser för den tysk-franska maktbalansen ända in på 1900-talet.

Dubys enda svaghet är hans behandling av källorna. Visserligen har han själv säkert full insikt i de samtida krönikornas pålitlighet. Men hans framställningsmetod, som innebär ett förent godtagande även av texternas mest förljugna partier, försämrar läsarens möjlighet att skilja det tillförlitliga från det otillförlitliga. Å andra sidan är det denna ironi som så effektivt framställer tidens tänkande och gör boken så njutbar. När Duby sedan med samma metod visar hur litet propagandisterna ändrats under de sjuhundra år som skiljer Bouvines från första världskriget förstår man att detta inte bara är vetenskap utan också konst.

Henrik Ågren

Anders Ehnmark. SLOTTET. En essä om Alexis de Tocqueville. 202 s. Norstedts 1990. Pris: ca 187:-

ISBN 91-1-901122-9

Ehnmarks essä om Alexis de Tocqueville (1805-59) är naturligtvis lättläst och bra. Ehnmark vrider med hjälp av Tocqueville spänningen mellan å ena sidan demokrati och jämlikhet och å andra sidan individuell och kollektiv frihet in i den svenska debatten och konstaterar t. ex. att: "Demokratin är bra för att den förhindrar mera demokrati. Friheten därför att den uppfostrar människor till att lägga band på sig."

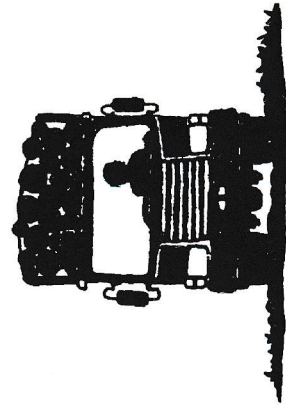
Utan att tolka, utan att klargöra var han själv står frilägger Ehnmark någonting för Tocqueville och många andra karaktäristiskt; det politiska perspektivet växlar, ibland uttalar sig Tocqueville som samhällskritiker, ibland som samhällsbyggare. Därför kan han bejaka en farlig frihet, föreningsfriheten, just för att den undanröjer en större fara, hemliga sällskap och konspirationer. Det övergripande målet är att hela tiden bevara status quo.

Framställningen bygger på en egenomlig distinktion. Ehnmark skriver om Tocqueville att "hans etik tycks stå i motsats till hans estetik" eller att han "...så väl förmår beskriva det han inte vill se".

Även om vi talar om att ideologin styr seendet så blir det lite märkligt när man hävdar att ett politiskt ställningstagande följer logiskt uren iakttagelse. Varför skulle liberaler vara oförmögna att se fattigdom och misär?

Ehnmark är svensk. Det är ett svenskt politiskt landskap som växer fram i hans essä om Tocqueville. För att förstå Tocqueville, för att förstå svensk politik bör vi läsa Ehnmarks bok. Men förstår vi för den skull Ehnmark? Parallella till svensk samtid är försvinnande få. Det är som om Ehnmark själv försvinner in i sin essä.

Lars André

Björn Elmbrandt. PALME. III. 391 s. Författarförlaget, Fischer & Rye 1989. Pris: ca 180:-

ISBN 91-7054-611-8

Som intellektuell prestation är Björn Elmbrandts Palmebiografi förfärlig. Palmes motståndare beskrivs genomgående som sjuka djur och Palme själv som ett snällt få: "Palmes uppriktiga bekympar för sina partivänners hälsa hade tilltagit under de senare åren."

Bäst sammanfattas boken och författarens intentioner på sidorna 344-345. Där ser vi statsminister Olof Palme i ett kallt, kallt och alldeles anonymt arbetsrum. Absolut ingenting vitnar om att mannen bakom skrivbordet leder Sveriges statsmakt. Från detta tomrum styrdes vårt land under många år.

Lena Andersson

Stig Hansén, Clas Thor. ATT SKRIVA REPORTAGE. 256 s. Ordfront 1990. Pris: ca 222:-

ISBN 91-7324-358-2

Boken handlar framför allt om formella krav på det skrivna, t. ex. hur man inleder och avslutar och hur man gör intervjuer. Även olika former av reportage går igenom, såsom brev, dagbok och samtal.

Intressant? Jo visst, men egen läsning i kombination med analytisk förmåga gör första delen av Thor/Hanséns bok umbärlig. Riktigt intressant blir det först i andra delen av boken där olika skribenter, kallade "de svenska mästarna", kommer till tals. Därtas steg från den tämligen ointressanta

frågan "hur" till den mycket mer brännande "varför".

Jan Guillou, Jan Myrdal och Sven Lindqvist är de som klarast besvarar frågan. De andra är mer svepande. Man får läsa mellan raderna. Ibland förekommer dock entydigheter.

"Nu tror jag inte det spelar någon roll om journalister kan leda i bevis att det var ett hundratal och inte 4500 människor som dödades under revolten i Timisoara. Ceausescu diktatur var så omänsklig, dess illdåd så otaliga att massakern i Timisoara liksom kvarstår som en slutgiltig och sammanfattande sanning, även om den rent praktiskt inte är sann", skriver Jan Lindström och visar därmed inte bara en skrämmande respektlöshet för sanningen utan också en ovilja till politisk analys. Ceausescu blir en lätthanterlig schablon att ställa in i raden av diktatorer. Titeln på det avsnitt där Jan Lindström kommer till tals är ett citat av honom själv: "En reporter ska sträva efter att komplicera", i sanning en tragikomisk ironi.

Annars ståren av författarna till *Att skriva reportage* för det pinsammaste avsnittet i boken med hyllningen av Per-Arne Axelson.

"Med en respektfull distans, med 'mjuk-järnsjournalistik' i stället för 'skjutjärns-journalistik', lyckades han med vad inga andra i vare sig press, radio eller TV dittills lyckats med: att få henne (Lisbet Palme, min anm.) att berätta om sin syn på tiden och händelseutvecklingen efter mordet på hennes make", skriver Clas Thor som om detta vore något ovanligt inom svensk journalistik och värt att eftersträva. Dagligen kan ju denna underdånighet bevitnas bland journalisterna, inte minst på TV. Göran Skyttes intervju med Carl Lid-

bom och Annika Hagströms intervjuer med Hans Holmér är tydliga exempel. Personligen använder jag dock inte termen mjuk-järnsjournalistik. Rövslick var ordet.

Just på grund av vissa skribenters omedvetenhet inför sitt eget skrivande är *Att skriva reportage* avslöjande och läsvärd. Och den som har ont om tid kan med fördel börja på sidan 94.

Henrik Skrak

Hans Hertel. *LITTERATURENS HISTORIA V. 1830-1914*. III. Övers. Jan Stolpe. 436 s. Norstedts 1989. Pris: ca 342:-

ISBN 91-1-863032-4

Antag att Lars Lönnroth och Sven Delblanc skulle ha skrivit sin litteraturhistoria på ett främmande språk, t. ex. franska, och att man sedan skulle ha lämnat in den till Jan Stolpe för översättning. Tanken kan i första instans synas märklig och vid närmare betraktande blir den närmast bisarr. Inte ens Jan Stolpe skulle mäktat översätta den svenska litteraturhistorien i Sven Delblancs tappning till fullödig svenska.

Vad beror detta på?

Jan Stolpe är främst översättare. Hans insats för aktuell svensk litteratur märkvärdigt stor. Trots detta hamnar han utanför den svenska litteraturhistorien.

Fundera en stund på tidens fenomen; köp sedan *Litteraturens Historia del 5*. Läs på måfå om t. ex. Victor Hugo, Émile Zola eller varför inte om Jules Vallès: "Det finns en sorts människor som ... istället för att acceptera den plats som världen erbjuder dem har velat skapa sig en själv genom egen djärvhet eller talang."

Visserligen bara en enda liten referens till Jules Vallès i en stor tjock litteraturhistoria men... trots allt, en god, traditionell litteraturhistoria.

Lena Andersson

Håkan Holmlund, Tomas Lundin. *MOT ETT TYSKLAND*. Reportage från en återförening. III. fotografier. 150 s. Rabén & Sjögren 1990. Pris: ca 180:-

ISBN 91-29-61560-7

Föreningen av de båda tyska staterna var en historisk händelse som ändrade krigstidens resultat och efterkrigstidens invanda politiska tillstånd i centraleuropa. Den kom snabbt och överraskande. De flesta ekonomiska, sociala, politiska och socio-kulturella problemen är lösta. Själva den tyska föreningsprocessen har just börjat, med stora besvärligheter för östtyskarna. Holmlund/Lundin skildrar den dramatiska perioden före enandet, sommaren 1989 till sommaren 1990. De nyskrivna reportagen byggda huvudsakligen på intervjuer är engagerat och spännigt skrivna. De förmedlar autenticitet — men med facit i handen. Det framgår tydligt att systemfelen i öst och övergångsledningens svaghet men framför allt D-markens dragningskraft och utvecklingens dynamik omöjliggjorde alla reformförsök och lämnade den östtyska demokratiska oppositionen utan chans. Det blev en återförening på västtyska villkor. Den utmärkta lilla reportageboken belyser därmed också dagens allvarliga problem.

Martin Grass

Chenjerai Hove. BEN. Roman. Övers. från engelskan Ulf Gyllenhak. 155 s. Legenda 1990. Pris: ca 177:-

ISBN 91-582-1544-1

En son lämnar sin hemby. Han ska delta i frigörelsestriden. Rhodesia ska bli Zimbabwe. Modern, som är kvar i byn, väntar på livstecken. Det enda som finns är ett kärleksbrev från den försvunne sonen till hans älskade Janifa.

Ben är Chenjerai Hoves första roman. För den belönades han med flera priser, bl. a. fick han motta Noma-priset för årets främsta litterära verk i Afrika 1988. Chenjerai Hove är knappt fyrtio år och sedan en tid ordförande i Zimbabwe's författarförbund. Tidigare har han arbetat som lärare och förlagsredaktör och poet.

Ben är en stundom mycket poetisk bok, prosapoetisk, där den realism som finns i myt och saga befruktar den realism vi till vardags färdas genom.

Bengt Söderhäll

Bo Johansson. UNDANSTÄDNING. Dikter. Ill. teckningar av Lennart Jäger. 71 s. Legenda 1990. Pris: ca 137:-

ISBN 91-582-1699-5

Glesbygdspoesi — så kan man väl närmast karaktärisera Bo Johanssons nya diktbok.

Dikterna handlar om Blekansjö by och de människor som lever där. Avfolkningen håller bygden i ett jämgrepp och gård efter gård töms på sina invånare.

En naturlig fientlighet finns mot Domlingarna som styr och ställer från Stock-

holms horisont. Med ekonomin som ledstjärna har Blekansjö och liknande byar förorts.

Den norrländska naturen, även den plundrad och förödd, har sin naturliga plats i Bo Johanssons dikter. Den klara luften och de fria vidderna står som en motvikt till allt det konstlade som kommer söderifrån. Det mesta av det som Bo Johansson säger i sina dikter har sagts bättre av andra tidigare. När man läser de första dikterna förstår man hur boken ska bli och i slutet av boken kan man konstatera att man fått rätt.

Börje Löfgren

Lars Järlestad. UNDERDOG. Noveller. 124 s. Fripress, Legenda 1990. Pris: ca 147:-

ISBN 91-582-1748-7

Det är framför allt förlorarna i samhället som kommer till tals i den här novellsamlingen. Genomgående teman är fylla, ensamhet och försvunnen kärlek. Många av berättelserna är mer anekdoter än noveller och fastnar inte i läsarens huvud. Bäst blir det när författaren tar ut svängarna lite längre så att historierna inte bara får en början utan även ett slut.

Ikväll är jag glad är ett träffsäkert porträtt av en brödbilschaufför under hans ensamma lördagsrus. En annan stark berättelse är bokens längsta *Världens undergång*. För den som har mist sin älskade finns ingenting mer att förlora, men också ett slags frihet att inte ha något kvar att bekymra sig över. Det ligger stor visdom i den insikten.

Pelle Olsson

Pavel Kohout. EN DANS- OCH KÄRLEKSEKTION. En tysk romans. Övers. Karin Mossdal. 246 s. Gedins 1990. Pris: ca 207:-

ISBN 91-7964-061-3

En sommardag 1966 besökte Kohout The resienstadt och fick idén till det aldrig realiserade filmmanuskript som han vid mitten av 80-talet, under trycket av ett presidentval i Österrike, omarbetade till den mörka och grymma romanen om en fängelsekommandant och hans familj.

Kommandant Kleinburger blev nazist i övertygelse om att Hitler stod för en förnyelse av en förfallen kultur, och att nationalsocialismen kunde ge människan en ny och andligare mening med sitt liv. Han är övertygad om sin heder och rättighet när han tillämpar varje lagens bokstav med stor stränghet och inte skonar vare sig sina underlydande eller de fångar han är satt att bevakas och avrätta. När dottern flyttar från internatskolan i Berlin till den gamla garnisonen ställs han inför en samvetsfråga som uppenbarar det omöjliga i hans principer.

Hur ska man veta när idealen förvandlats till sin motsats och entusiaster förblindade av dygdig pliktuppfyllelse istället börjar tjäna ondskan? Och vilka ska få vara med och bygga framtiden? Bara de som har rena händer? Vad ska man i så fall ta sig till med alla dem som givit förbrytarna sitt stöd men vill gottgöra detta? Om det förflutna inte kan gottgöras, vad ska man då göra med det?

Det är frågor som fått förnyad aktualitet efter de kommunistiska regimernas fall i östeuropa. Och vad svarar Kohout? "Jag vet inte. Därför frågar jag."

Mats Miljand

Erik Magnusson. PALMERAPPORTEN. Förlören och dokumenten kring mordet på statsministern. 448 s. Tempus Wiken 1989. Pris: ca 242:-

ISBN 91-7024-537-1

Mordet på Olof Palme är på god väg att fullständigt fiktionaliseras. Snart minns ingen vad som verkligen hände den 28 februari 1986. Det finns inte någon mördare och mordoffret är liksom själva händelsen på god väg att försvinna i skönlitteraturen. Jag känner ingen händelse i svensk historia som så snabbt och effektivt förvandlats.

Den 448 sidor långa *Palmerapporten* är därför viktig. Här presenteras förhörtsprotokollen rakt av och via det utförliga registret kommer vi lätt åt hela persongalleriet. Ebbe Carlsson t. ex., en tidigare för allmänheten helt okänd bokförläggare, flyter plötsligt upp och blir synlig. 12.000 sidor ursprungstext reducerat till 400. Ett urval, men ett brett sådant.

Lars Andrée

Naguib Mahfouz. DET FÖRFLUTNAS TRÄDGÅRD. Övers. Ingvar Rydberg. 325 s. Rabén & Sjögren 1991. Pris: ca 272:-

ISBN 91-29-59347-6

Det förflutnas trädgård är den tredje och avslutande delen av den magnifika Kairo-trilogin av nobelpristagaren Naguib Mahfouz. Det två övriga — *Mellan de två slotten* och *Längtans slott* — kom ut i höstas. Romanerna publicerades i Egypten 1956-57.

Kairo-trilogin tar läsaren med på en resa i Egypten från första världskriget till 1950-talet. Vi får följa köpmannafamiljen Abd

al-Gawwads liv i Kairo under en tid då kampen för nationell självständighet förs till seger, men där det koloniala beroendet och korruptionen ändå lever kvar.

Mahfouz för oss in i Kairos myllrande gatuliv, men också i Egyptens moderna politiska historia och i intressanta politiska och filosofiska diskussioner med hjälp av barnens och barnbarnens öden i denna oerhört engagerande familjekrönika som jag också betecknar som ett den realistiska berättarkonstens mästerverk.

Åke Johansson

Fatima Meer. NELSON MANDELA. En hoppets symbol. En biografi med förord av Winnie Mandela. Övers. Teddy Arnborg. 372 s. Norstedts 1990. Pris: ca 217:-

ISBN 91-893162-6

Som både afrikan och asiat tyckte jag att det vore roligt att recensera Fatima Meers bok om Mandela. Men jag insåg inte vilken tung uppgift jag åtagit mig, ja nästan vatten över huvud.

Meers bok är nämligen mycket svårläst och detta på två plan. Boken är mycket kompakt med över 350 sidor, tätskrivna sådana. Detta behöver i och för sig ej vara något negativt. Men de alltför talrika citaten, utfrågningarna etc. med folk som mött

Mandela, och av Mandela själv, gör boken mycket tungläst. Lite sällning hade gett mera behållning. Det blir ingen traditionell biografi.

Mandela verkar, det som jag sett av honom, vara en tillbakadragen, ödmjuk man utan förhåvelser. Biografin gör honom till ett sociologiskt helgon, vilket är synd. Helgonförklaringar brukar företas efter kandidaternas död. Mandela har mig veterligt ej gått över evighetens tröskel än, Gud det förbjuder! Att helgonförklara honom får till följd att han snarare verkar skenhelig, och det förtjänar inte Mandela.

Alla mina pekpinnar till trots: En genomläsning skadar inte.

Christopher Nasser

Veijo Meri. MANILLAREPET. Övers. Thomas Warburton. 157 s. Natur och Kultur 1991. Pris: ca 177:-

ISBN 91-27-10159-2

Veijo Meris roman väckte stor uppmärksamhet då den första gången kom ut i slutet på 1950-talet. Nu ligger den åter på bokhandelsdiskarna i en ny, fräsch översättning.

Liksom Väinö Linna's *Okänd soldat* måste *Manillarepet* ha uppfattats som ganska utmanande mot den heroiserande bild av krig — vinterkriget 1939-40 och det så kallade fortsättningskriget året därefter — som var förhärskande i Finland till långt in på 1960-talet. Men Meris roman är dessutom berättartekniskt nydanande.

Ramberättelsen handlar om soldaten Jäse som är på väg hem på permission med ett trupptransporttåg. Han smugglar med sig ett långt och alldeles nytt rep som han har

hittat. Han bär det lindat om kroppen för att inte bli besköld för stöld. Vad som händer med en människa som i flera dygn är snörd från midjan till armbåarna är emellertid bara en — nej, två noga räknat — av de mer eller mindre groteska anekdoterna som utgör huvuddelen av romanen, en sorts krigstida lumparinnen. Det gör *Manillarepet* till en kollektivroman om kriget ur grodperspektiv, med stark realistisk salta.

Eva Bäckstedt

Carl Persson, Anders Sundelin. UTAN OMSVEP. Ett liv i maktens centrum. Memoarer. Ill. 479 s. Norstedts 1990. Pris: ca 252:-

ISBN 91-1-893462-5

Trots tjockleken är förre rikspolischefen Carl Perssons memoarer en rappt, nästan komprimerat skriven bok, vilket antagligen är medförfattaren Anders Sundelins tjänst.

Huvudpersonen ger en bild av sig själv som en omutlig och opartisk ämbetsman vilken alltid talar sanning och alltid innerst inne har rätt fastän det stormar omkring honom. Han kanske är sådan, vad vet jag, men det är stundom påfrestande att läsa femhundra sidor om en sådan människa.

Detta är ingen viktig användning eftersom *Utän omsvep* bjuder på så mycket intressanta fakta ur den politiska helheten från femtio- sexio- och sjuttio-talet. En del av det redovisade materialet är dessutom helt nytt för allmänheten. I fallet Raol Wallenberg som Carl Persson själv arbetade med aktivt menar han att Sverige vid flera till-

fällen missade chansen att få veta sanningen om den svenske diplomaten därför att regeringen inte vågade gå för långt mot Sovjet. Vid ett tillfälle i mitten av sextio-talet skulle ryssarna ha sänt ut en trevare att byta ut den nyligen spiondömda Wennerström mot Wallenberg!

Sjukhusspionaget 1975 är en annan affär som Persson berättar utförligt om. Det började med Afonbladets avslöjande av en SÄPO-agent som anställdes för att spionera på de anställda på sjukvårdsförvaltningen i Göteborg. Carl Persson, som då var rikspolischef, blev genast bortkopplad från fallet av justitieminister Geijer som istället gav SÄPO-chefen Hans Holmér och en viss Ebbe Carlsson i uppdrag att reda ut det hela. Alla har väl sett bilden på dem när de stod med de avklippta trådarna i telefonväxeln i handen som ett slags bevis för att saken var ur världen. Säk hade inte direkt spionerat löd budskapet, sjukhusförvaltningen hade bara anställt en man, Jan Lindqvist, som skulle bistå säkerhetspolisen med vissa begränsade uppgifter. En strunt sak alltså.

Både JK och JO gjorde emellertid en utredning som visar att säkerhetspolisen inte hade något större intresse av sjukvårdsförvaltningen. Det påstådda sabotaget som legitimerade SÄPO:s medverkan kunde inte upptäckas och kopplingen mellan anställda i förvaltningen och internationell terrorism var synnerligen långsökt. Händelsen som åberopades hade inträffat ett halvår efter att spionen Lindqvist anställdes.

Nu började det hetta till i debatten. Om inte säkerhetspolisen hade något intresse av att spionera, vad var det då Lindqvist sysslade med på sjukhuset?! Hasse och Ebbe producerade skyndsamt en prome-

moria på uppdrag av Geijer, men bakom ryggen på deras egen chef Carl Persson. Det var en tunn utredning som på lösa grunder — t. ex. genom att man *inte* hörde vissa personer — skylldes allting på säkerhetspolisens lokala arbete i Göteborg. Just för att Holmér PM var så tillrättalagd för att dölja fakta hemligstämplades den, enligt Persson. Inte för att den innehöll några kvalificerade uppgifter.

Carl Perssons slutsats är att det var militären, alltså IB, eventuellt i samarbete med SAP, som bedrev inrikes verksamhet. Det är ett tungt vittnesmål i en fråga som fortfarande väntar på sitt svar.

Flera andra av kapitlen i *Utan omsvep* väcker liknande kontroversiella frågor som återigen borde tas upp till diskussion.

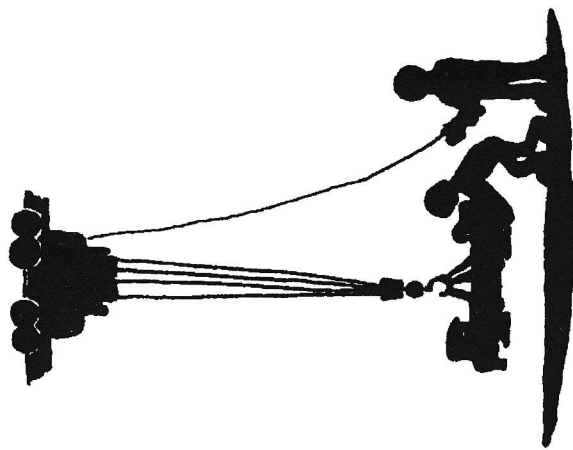
Ett exempel är den nuvarande narkotikapolitiken där Persson menar att man i första hand måste angripa missbrukarledet och på allvar kriminalisera *användandet* av narkotika genom att låta polisen ta urinprover. Det är en omprövning av hans åsikter från tiden som rikspolischef då han ansåg att man först skulle kapa toppen av knarkpyramiden med stora polisiära insatser för att få bort basen.

IB-affären, bordellhärvan med justitieministern i spetsen, Stig Berglings rymning och mordet på Palme är andra avsnitt med vass skärpa. Även om de inte tillför något nytt bränse i debatten ger de viktiga kunskaper om hur det kan gå till i maktens centrum och i de bästa familjer.

Det är först när samhällets topar hamnar på kollisionskurs med varandra som vi andra får veta vad som sker däruppe. Fast några år senare. Persson ogillade Geijer och Holmér. I narkotikafrågan hade han helt andra ståndpunkter än socialarbetarkåren med Bror Rexed och det statsunder-

stödda, knarkliberala RFHL i spetsen. Alla som är intresserade av svensk nutidshistoria borde läsa *Utan omsvep*.

Pelle Olsson

Kristian Petri. *DJUNGELN*. 173 s. Norstedts 1990. Pris: ca 175:-

ISBN 91-1-901482-1

Den djungel som Kristian Petri skriver om är Borneos, världens äldsta regnskog. Den är 160 miljoner år gammal. Där träffar han de nomadiserande penanerna och schweizaren Bruno Manser som då levde bland dessa. Han träffar Datuk James Wong,

miljöminister och stor skogsägare, och många andra. Han reser runt och han läser reseskildringar och böcker om "vildar" från olika epoker. Träden faller — Husqvarnas motorsågar är mycket effektiva, enligt miljöministern — och på börsen i Hong Kong "satsar Borneos affärsmän sina vinster från timmerindustrin".

Marianne Fors

Roger Qvarsell. *VÅRDENS IDÉHISTORIA*. III. med gamla, vårdhistoriska bilder. 182 s. Carlssons 1991. Pris: ca 177:-

ISBN 91-7798-424-2

Många av de idéer som kan verka nya och moderna när det gäller synen på sjukvården har i själva verket en mycket gammal historia. Det får man lära sig när man läser Roger Qvarsells nya bok.

Läsaren får följa Qvarsell på en vandring från antiken till våra dagars sjukhus och läkarcentraler.

Visste ni t. ex. att den tendens till ökad hemvård som vi kan se idag inte alls är något modernt påfund? Diskussionen för och emot stora institutioner inom vården har böljat fram och tillbaka genom tiderna. Åtskilliga gånger tidigare har åsikter om hemvården varit på modet.

Det och mycket annat berättar Roger Qvarsell om. Andra avsnitt i boken handlar om synen på förebyggande hälsovård, kirurgins historia, psykiatriens utveckling genom tiderna och synen på vård och omsorg som ett kvinnoarbete.

Riktigt spännande är Qvarsells redogörelse för Florence Nightingale som enligt Qvarsell stod för en framtidsytande och radikal inställning för sin tid.

Boken riktar sig främst till anställda inom sjukvården men kan med behållning även läsas av andra.

Börje Löfgren

Anders Rossing. *ECUADOR FOLK OCH FAKTA*. III. med foton och kartor. 315 s. UBV:s förlag 1990. Pris: ca 312:-

ISBN 91-86652-03-6

Ecuador, med drygt 10 miljoner invånare och Latinamerikas högsta befolkningstillväxt, är ett mångfasetterat land geografiskt, befolkningsmässigt och socialt. Även politiskt råder stor splittring med 16 lagligt registrerade partier. Skillnaderna i levnadsstandard är förstås oerhört stora och detta visar sig allra tydligast när man jämför stad och landsbygd.

Anders Rossing har arbetat i Ecuador för UBV:s räkning och han sammanställer fakta han och andra volontärer samlat under åren. Det är synd att han inte mer utnyttjar det faktum att han varit så länge i landet. Genom ett mer personligt, mer diskuterande förhållningssätt hade han nått längre. Vad som saknas är således lite mer engagemang. Men det är glädjande nog att det kommer ut böcker om tredje världen. De är inte många, de behövs verkligen och Anders Rossings bok om Ecuador är ett exempel.

Marianne Fors och Lars Andrée

Synnøve Søe. FÄRS. Övers. Margareta Jarnebrand. 128 s. Forum 1990. Pris: ca 157:-

ISBN 91-37-09893-4

Tyvärr har danskan Synnøve Søe blivit mer känd för sina bröst än för sin litterära insats i debutboken *Färs*. Som det blivit allmer brukligt har personen bakom alstret röjt större uppståndelse hos kändisjournalisterna och därmed konsumenterna än alstret i sig självt. Synd, för det här är en bok som förtjänar mer uppmärksamhet än författarinnans gudagåva till pattar.

Hon är ett barn av det röda sextioåret och tagen till jorden av föräldrar som svor sig varma för "peace, love and understanding". Men som i sin självupptagenhet odlade egoism och självgodhet, ideal som vänstern vanligtvis föraktar.

Boken är en mörkande uppgörelse med föräldrar som glömde bort att ge sina barn kärlek och trygghet bland alla kollektiv, brasspartyn och sexorgier. Det är en kort, rapp och slående prosa som levereras i koncisa sekvenser byggda på varandra. Först en legobit, sen den andra och den tredje osv. Efter 128 sidor så är huset färdigbyggt. Det tål att begrundas innan det rivs ner. Många människor skulle behöva rannsaka sig själva innan de kritiserar andra.

Rannsakat sig är precis vad Synnøve Søe har gjort innan hon på ett så naket och obarmhärtigt sätt gjort upp med sin far och mor och sin uppväxt. Därför blir det inte bara en cynisk anklagelseakt utan även ett dokument över en flickas sökande efter den försvunna kärleken.

Lars Iselid

Per Sandström. BALTISKT DILEMMA. Förford Anders Åslund. 165 s. SNS förlag 1991. Pris: ca 180:-

ISBN 91-7150-398-6

Författaren, som är knuten till Östeonomiska Institutet, har byggt sin innehållsrika studie på huvudsakligen baltiska och sovjetiska källor: tidningar, reformdokument, lagar, officiell statistik.

Bokens styrka är att den visar hur komplex den ekonomiska frigörelseprocessen är och måste vara — även efter att man uppnått politisk självständighet. Den rymmer också kontroversiella slutsatser som att Baltikum, åtminstone sedan 70-talets början, inte varit nettoexportör av varor och kapital till det övriga Sovjetunionen: "Det är effekterna av systemet som sådant — i utebliven tillväxt, effektivitetsförluster, vanskötsel och miljöförstöring — som är det verkliga priset för 50 års planekonomi."

Sandström gör en intressant genomgång av den baltiska ekonomins funktionssätt under unionsparaplyet, och konstaterar att förhandlingarna med centralregeringen om ökad regional kontroll knappast lett någon vart. De eftergifter som gjorts från Moskvas sida är enbart sådana som innebär en anpassning till den "frivilliga" sovjetiska federation på marknadsekonomisk grund som framstår som målet för Gorbatsjovs politik.

Sandström argumenterar övertygande för att det huvudsakligen är inom de sektorer som balterna själva kontrollerar som en möjlig utveckling kan ske (jordbruk, livsmedelsindustri, lätt industri och tjänsteproduktion), och han ifrågasätter därför det kloka i balternas närmkamp med Moskva i fråga om den tunga, centralstyrda s. k.

allunionella industrin eftersom denna fråga förr eller senare kommer att lösas inom ramen för den ekonomiska omvandling som pågår i Unionen.

Bristen på fungerande infrastruktur, råvaror och energi utgör de främsta hindren medan befolkningens initiativkraft och kulturella orientering utgör Baltikums främsta tillgångar inför den förestående genomgripande omvandlingen som sannolikt kommer att medföra en flerårig ekonomisk övergångskris — som dock kommer att te sig uthärdlig jämfört med att dras med i det allmänna sovjetiska sammanbrottet. Många svåra beslut kommer att bli nödvändiga och då, om någonsin, behövs nationell självständighet och en folkvald ledning som har flertalets stöd.

Mats Miljand

Erland Sellberg, Staffan Källström. MOTSTRÖMS. Kriken av det moderna. 350 s. Carlssons 1991. Pris: ca 252:-

ISBN 91-7798-414-5

I denna bok skriver idéhistoriker om det "moderna" skedet av historien, 1800-talsfundamenten och 1900-talsfortsättningsarna. Allt vi förtar oss i detta sekel igångsattes under det förra, och våra diskussioner är egentligen bara svaga återspeglningar av en epok när det moderna tog form.

Mycket intressant i denna uppsatssamling är Källströms genomgång av uppsalafilosofen Hägerströms värdenihilism (påståenden som innefattar värderingar kan aldrig vara sanna eller falska), framför allt dess "radikala" avläggare hos t.ex. Caleb J. Andersson. Det är den landsflyktige tysken

och syndikalisten Rudiger som får klä av "klassperspektivet" i kritiken av mänskiorätten, och det gör han suveränt. Vår egen tid har ju också visat behovet av en människorätt som legitimeras just genom sin humanism och människokärlek och inte hos en viss klass' intressen.

Men likaledes intressant är Malmsten och modernismen, tysk femininism vid sekelskiftet, wallrafferi för hundra år sedan m. m.

Jan-Olov Nyström

Michel Tournier. KÄRLEKSMÅLTIDEN. Noveller, korta berättelser och sagor. Övers. Cai Melin och C. G. Bjurström. 215 s. Bonniers 1991. Pris: ca 202:-

ISBN 91-0-055066-3

Ord, tankar och begrepp börjar fattas Nadège och Yves, de tidigare så lyckliga älskande. Tomhetens hot och kvävandets mara har tagit den plats som tidigare var den nya kärlekens.

Under en nattlig måltid berättar deras vänner sagor och historier, som tidigare i *Canterbury Tales* och *Decamerone*, berättelser som fyller ut Nadèges och Yves' begreppsliga tomhet och vanmakt.

Tourniers *Kärleksmåltiden* är en form-säker volym med en stilsam berättartyp som ger läsaren möjlighet att lyfta blicken en smula och se sig själv och sina närmaste på något lite avstånd.

En skön bok att läsa högt ur, att återkomma till, som vi plägar göra när berättare drar igång sin ordkvam...

Bengt Söderhäll

Viktor Wallin. PYSEN — En barndoms-
skildring från arbetarnas Söder. Liv i
Stockholm I. III. Foton från Stockholms
stadsmuseum. 204 s. Fingraf 1990. Pris: ca
170:-

ISBN 91-85964-76-X

Om denna bok kommit ut för 15-20 år
sedan hade den förmodligen funnits sin plats
i varje bokhylla hos dem som i någon mån
kände sig tillhöra vänstern. Idag kommer
den säkerligen att gå betydligt mer obemärkt
förbi.

Synd det. *Pysen* är en stockholmskild-
ring som är väl så läsvärd. Arbetarnas Söder
visas fram genom ögonen hos den lille
pysen. Ett Söder som idag omges av ett
romantiskt skimmer. På den tiden det begav
sig var dock romantiken långt avlägsen.

Fattigdom och elände präglade livet hos
de arbetarfamiljer som levde där. Solidari-
teten fanns där. Inte den tjugiga solidari-
teten från det tidiga 70-talets kamppiäser
utan den vardagliga solidariteten som var
så självklar.

Den lille pysen är en skarpsynt iakttagare.
På alla småkillars vis är han med överallt,
även på de ställen där vuxna aldrig sätter
sin fot.

Därför innehåller boken roande och
intressanta beskrivningar av stadslivet för
90 år sedan. Den är också en alldeles utmärkt
barnskildring av hur det var att växa upp i
stan.

Boken är rikt illustrerad med fina foto-
grafier ur Stockholms stadsmuseums göm-
mor.

Börje Löfgren

Erik Wijk. ALLA BORDE HA DET LIKA
BRA. Satirer. 157 s. Bonnier Fakta 1991.
Pris: ca 232:-

ISBN 91-34-51155-5

De stora tidningarnas litteratursidor har
undervåren diskuterat huruvida Erik Wijks
satirer är värda att skrattas åt. Dagens
Nyheter hävdar att de inte är det, medan
Svenska Dagbladet lutar åt den motsatta
åsikten.

I denna tidskrift kan sanningen äntligen
avslöjas. *Alla borde ha det lika bra* är en
rolig bok. Särskilt när den spy sin galla
över den nutida socialdemokratin, finans-
valpar, den kulturella inaveln i Sverige,
Expressen-journalistik och DN-kultur.

Dock saknar jag de *riktigt* elaka på-
hoppen. Giftpilarna träffar inte alltid rakt i
hjärtat på sina offer eller avslöjarnågonting
nytt för läsaren. Angreppen på etablisse-
manget kommer bättre till sin rätt i Erik
Wijks tidskrift *Egget* än i en bok utgiven av
landets största förlag.

Pelle Olsson

